

257.

Wene-Türgi sõda

1877.

Reljas anne.

Kirja pannud

W. J. Eisen.

R. W. H. tuluga.

Cartus.

Schnaalenburgi trükk.

1878.

Wene-Türgi sõda

1877.

Keljas, anne.

Kirja pannud

M. J. Eisen.

A. W. R. kulu.

Tartus.

Schnafenburgi trüf.

—
1878.

Zensuri poolest lubatud. — Tallinnas, 27. Januaril 1878.

Sissejuhatusesks.

Kolmas anne on Augusti kuu juhtumisi kõnelemud, see neljas anne alustab juttu nende juhtumistega, mis Septembri kuu hakatuses ette tulnud ja kõneleb siis järgmisi sündusi kuni Septembri kuu lõpetuseni lühedalt edasi, kellest siis tulnud on, et kõnes sagedaste õige ühendus puudub. Wiendammas andes loodame mitme tähtsama juhtumise üle, mis siia aga lühedalt üles pandud, pikemalt kõneleda. Seni palub armsaid lugijaid selle puuduliku hakatuslega leppida

Wäljaandja.

I.

Viimased Augusti kuu pääwad oliwad sõja väljal väga werised olnud ja ei saanud kuu lõpetusega weel mitte otsa, waid wältafiwad ka Septembri kuu hakatuses ühte soodu edasi. 26. Augustil, see on keisri kroonimise pääwal oli Plewnale hakatud suurtükkide kuulidega uueste walu andma ja ümber piirama, et teda Osman pasha käest, kes ligi 100,000 Türglasega sääl sees oli, ära kiskuda. Et Türglastel sugugi tahtmist ei olnud Plewnat Wenelaste kätte anda, siis algas Wenelaste ja Türglaste wahel tibe wõitlemine, kelle lõpetus nii pea tulema ei pidanud. Esimesed pääwad, millal Plewnat lasti, oliwad isiaranis werised ja nii hästi Wenelaste kui ka Türglaste poolt langes väga palju. Kindral Skobelew oli väga agar Türglaste kallale tungima ja neile väga palju kahju tegema, aga lõik see ei aidanud palju.

Nagu wiimasel Augustil nenda wältafi ka esimesel Septembril suurtükkide lastmine Wenelaste poolt ühte soodu edasi ja ka teisel kunni õhtu kellu kuueni. Kahe wiimase pääwa sees jäi Türglaste tuli natuke nõrgemaks; nad kartfiwad Wenelaste poole tormi jooksmist ja walmistafiwad endid selle wastu. 2. Septembril kellu kuue ajal õhtu hakafiwad Türglased korraga kõwemine suure kantsile Griwitsha küla juures tuld andma ja Wenelaste kallale tungima, aga ometi sundifiwad Wenelased ja Rumeenlased neid pea jälle taganema. See wältafi natuke

pääle kolme tunni aja. Kangeft suurtükfide lastmisest hakas Plewna wiimaks põlema, nenda et aga tuld suure waewaga ära kustutada wõis.

Suur oli kahju, mis 26. Augustist kuni 2. Septembrini Wenelastel oli. 239 ohwitseri ja 9482 soltatid saiwad selle aja sees haawatud; langenute hulk oli umbes 3000. Selle aja üleüldine kahju oli umbes 300 ohwitseri ja 12,500 soldatit. Rumeenia sõjawäe kahju oli selle aja sees umbes 60 ohwitseri ja 3000 soldatit, kuhu kõik, haawatud ja langenud, kokku arvatud on.

3. Septembril hakati Wenelaste poolt uueste Plewnale walu andma, aga Türglased wastasiwad selle pääle üleüldse wäga wäha. Järgmiste pääwade sees wältas suurtüki lastmine ühte soodu edasi. 3. Septembril käis sõjawäe ülem juhataja suurtüki ümberpiirajaid waatamas ja leidis kõik wäga korras olewat. Tema käsu pääle sai mitmesse kohta uusi kantsisid ehitatud, et Türglasti seda mõnufamine käsile wõiks wõtta.

5. Septembri ööse wastu 6. tungisiwad Türglased Wenelaste kallale, saiwad aga tagasi löödud. Mõni tund hiljem aga, kui ilm walgeks läks, tormasiwad seitse Rumeenia bataljoni ja ka kaks Wologda Arhangei jalawäe rügementi selle kantsi kallale, mis kõige lähedamal Griwitsa kantsist on, mis 30. Augustil tormiga ära sai wõetud ja kiskusiwad selle Türglaste käest ära. Selle kantsi ärawõtmise oli wäga tähtjas, sest sellest kantsist wõis wäga hästi Türglastele walu anda, mis järgmiste pääwade sees ka õige osawalt sündis.

Nendafama nagu Plewnas oliwad ka Shiptas Augusti kuu sees werisid wõitlemisi ette tulnud, mis Septembri kuu hakatuses ikka weel edasi wältasiwad. 1. Septembril oliwad Türglased Shipta küla ja St. Nikolai mäe wahel suurtükka ülespannud ja lastsiwad terwe öö otsa ja ka teisel Septembril edasi. Wenelaste kahju oli 1. Septembril 38, 2. Septembril 117 meest. Wiie pääwase lastmise järele tungisiwad Türg-

lased 5. Septembri homiku kellu kolme ajal ilma ootamata korraga Wenelaste, isiäranis nende kallale, kes Nikolai mäel oliwad. Üheksa tunnise werise wõitlemise järele löödi waenlasi ometi suure kahjuga tagasi. Wenelaste kahju ei olnud just ka mitte wäikene. Würst Meschtscherski langes ja ooberst Tjasselnikow sai haawatud. Esimeste Türglaste kallaletungimiste wastu pidi Podoolia rügement panema, isiäranis agarad oliwad selle rügemendi juhataja Duhoonin, Shitomiri rügemendi juhataja Tjasselnikow, würst Hilkow ja Sendetski.

Eht küll Suleiman pasha wiimasel ajal hirmus suurt kahju oli saanud, ligi 20,000 meest oliwad temal langenud, ei tahtnud ta siiski weel mitte järele jätta, waid edasi wõidelda, nagu tahaks ta wiimast meest siin surma leida lasta. Nii kangeste kui Türglastel Wenelaste kallale ka tungiswad, paniwad Wenelased ometi Shiptas kindlaste wastu ja ei taganenud mitte sammugi nende eest ega annud neile maad. Wiimase suure kahju järele, mis Türglastel Nikolai mäe kallale tormamisel saiwad, jäi nende suurtüki tuli küll natuke nõrgemaks, aga ometi mitte kauaks.

Septembri kuu hakatuses oli mujal kõik kaunis rahu olnud, aga see ei pidanud mitte kaua kestma. 8. Septembril wiskas grahw Stakelberg, kes Rahita poole marsis, kolm Türglaste salka tagasi, aga taganes ometi, et tal wäha sõjamehi oli, kui ta aru sai, et Türglastel ei kuigi kangel ratsawäe taga rohkestest jalawäge oli. Marinipoli husaride rügemendi ülemleitnant Andrikaajew ja kornet Iwaanow saiwad haawatud, muidu oli ometi Wenelaste kahju väga wäike. Kui ülem Tutolmin teisel pääwal Türglaste ratsawäge tagasi tungis, leidis ta Telishhis kümme bataljoni jalawäge kantsides olewat ja pääle selle weel kaks rügementi ratsawäge. Ta wõttis kange tulega Türgi jalawäge wastu ja wiis hiljem oma mehi endise koha pääle jälle tagasi. Kahju ei olnud kummagil pool suur.

See oli 9. Septembril, kui kindral-leitnant Tatishshew

Türklastega Tshairkiõis Tsherkowna küla ligidal kokku juhtus. Tema isti kirjutas selle wõitlemise üle umbes nenda:

„Et Türklastel Tshairkiõis Tsherkowna küla ligidal kindlaks tehtud kohad oliwad, kus nad endid warjasiwad, saiwad minu jauskonnas mitmed säadmised ette wõetud, et igal silmapilgul waenlaste wastu minna wõiks.

Sõjameestele, kes Tshairkiõi küla juures laagres oliwad, sai käsk antud, igal silmapilgul walmis olla.

9. Septembri hommiku saimad sõjamehed järgmisel wiisil ülesse säetud:

101. Permi jalawäe rügemendi esimene bataljon oli eeswahiks ja hoidis kolme kompaniga suurtükka seisupaiga keskkohta ees, esimese kompaniga eeswahtide paremat külge ja neljandamaga pahemat külge oma käes.

Teise Riia dragoneri rügemendi teine eskadron oli mäe otjas seisupaigast paremal pool wastu Turjukteri küla; 11. Tshugujewi rügemendi 4. eskadron Werbowka küla juures; 125. Kurski jalawäe rügemendi esimene bataljon kindlaks tehtud kohtades seisupaigast paremal pool küljes; 126. Riiski jalawäe rügemendi teine bataljon 32. suurtüki wäe brigadi ühe batareiga keskkohta kindlates paikades ja esimese Newski jalawäe rügemendi teine bataljon esimese suurtüki wäe brigadi ühe batareiga kindlates paikades seisupaigast pahemal pool küljes.

Teised sõjawäe jaud (8 bataljoni, 6 eskadroni, 24 jalawäe ja 6 ratsa suurtükki) jäiwad laagresse. Pääle selle ootasin ma Korprowitsa külast pärast lõunat kellu kolme ajal 102. Wjätka jalawäe rügemendi enesele appi tulewat.

Kellu üksteistkümmend enne lõunat hakkas waenlane korraga wiieft batareist, mis Tsherkowna küla juures mäe küngaste otjas oliwad, tuld andma ja ühendas seda kokku isiäranis esimese suurtüki wäe brigadi esimese batarei pääle, kes sedamaid ta wastust andis. Ehk kül 32. suurtüki wäe brigadi esimene batarei nendasamuti tuld hakkas andma, jättis ta seda ometi juba esimeste paufude järele järele, sest et suure lauguse pärast

meie kuulid mitte märki ei läinud. Suurtükide wõitlemine wältas pärast lõunat kellu üheni; hull waenlaste kuulijid langefiwad esimese suurtüki wäe brigadi esimese batarei pääle.

Selle tule ajal arwasin ma oodates, et waenlased üles näitaks, mis nõu neil on, et weel mitte tarwis ei ole neid sõjamehi kutsuda, kes laagres oliwad. Selle aja sees hakasiwad waenlaste sõjawäe jaud endid Tsherkowna küla juurde kokku koguma. Põõsjad, mis seisupaiga ees oliwad, saiwad selle pärast maha jäetud ja need kompanid, kes jäälnud oliwad, läksiwad keskpaiga kindlate kohtade pääle tagasi, 32. suurtüki wäe brigadi batarei aga pööris oma tuld waenlaste wastu ja tegi neile oma tubli tulega rohkeste kahju.

Kellu ühe ajal pärast lõunat hakkas waenlaste jalawäe ahel, kell suured tagawara wäe salgad abiks oliwad, Turjukleri külast homiku poolest metsast wälja tulema, piirasiwad küla nii hästi põhja poolt kui ka lõuna poolt ümber, rõhufiwad 2. dragoneri eskadroni pääle ja tungifiwad siis Permi rügemendi esimese kompani kallale, kelle ahel pikkamisi tagawara meeste poole tagasi minema hakkas. Kompani juhataja staabi-kapten Tshelokaajew ei taganenud siiski oma koha päält mitte, ehk ta ennast teistest sõjawäe jagudest täieste juba lahutatud nägi olewat. Kuna ta ahelat enese juurde tõmmas, wõttis ta Türglasi hirmsa tulega wastu. Sellegi pärast ei jätnud waenlased järele mäe küngaste pääle kokku tulla, kus kompani oli ja selle paremat külge ümber piirata. Siht Türgi ahel oli juba Turjukleri küla juurde mäe küngaste otsa jõudnud, kui parema külje pääl korraga muututine ette tuli.

Kui mulle kuulutatud oli, et waenlased meie parema külje kallale tungida, wõtsin ma järgmisi muutmisi sõjawäega ette:

Kurski rügemendi kolmas bataljon 32. suurtüki wäe brigadi neljandama batarei diwisjoniga sai Turjukleri teed mööda Permi rügemendi esimesele kompanile appi jaadetud ja Riia dragonri-rügemendi juhatajale ülemale Wiifile käsk antud

Nr. 18. batareiga Kilitshljari küla poole minna ja külje päält waenlaste kallale tungida.

Šhugujewi rügement sai nelja suurtükiga Šhairkiõi külast lõune poole mäe künaste otša saadetud ja pidi sääl dragoneridel abiks olema, 32. suurtüki wäe brigadi neljas batarei pidi seda batareid, mis seisupaiga paremal pool küljes oli, oma kätte wõtma.

Leitnant Mihailow, kelle juhatusel all neljandama batarei teine divisjon oli, ja kes tuhat nelja Surjukleri teed mööda esimese Permi kompani ahela ette kihutas, nägi 150 sammu enesest eemal waenlaste ahelat. Ilma et ta ennast selle läbi efsitada oleks lastnud, wöttis divisjon waenlasi kartetshidega wastu. Waenlaste ahel lõi esiteks seisatama, tungis siis aga kõigest jõust suurtükide kallale. Sel ajal ruttas major Dombrowski Kurski rügemendi kolmandama bataljoniga meie meestele appi. Kurski rügemendi mehed kargasiwad, ilma et lastnud oleksiwad, hurraa hüüdes Türlaste kallale ja sundisiwad neid põgenema.

Umbes jelljamal ajal puutus ülem Wiik, kes umbes kolm wersta edasi jõitnud oli, äkiste Türlaste küttide ahelaga kokku, kes pakjude pöösaste warjus edasi läksiwad, et meie paremat külge ümber piirata. Dragonerid saiwad hirmsa püüsi lastmisega wastu wõetud. Kolmas ja neljas eskadron ruttasiwad neile appi ja hakasiwad kõigest wäest Türlastele granatisi ja kartetshisi andma.

Nende uute jagude tulemine ajas Türlasi segamine, ometi tungiswad nad aga, kui nad abi saiwad, uueste kallale ja surusiwad dragonerisi Šhairkiõi poole tagasi.

Kui ma selle poolest ülema Wiiki käest täädust sain, saatsin ma temale sedamaid Kurski rügemendi teise bataljoni kaks kompanit appi ja waenlaste suurt hulka nähes, mis Surjukleri poole tungis, käskisin ma Niski rügemendi esimeste bataljoni ja Newski rügemendi kolmat bataljoni 26. suurtüki wäe brigadi 4 batareiga paremale poole külje pääle minna, kuna

ma wõitlemise juhatusst jääb kindral-major Gorshkowi hoolde andsin.

Nii kaua kui need jaud weel sinna ei olnud jõudnud, oli Kurski rügemendi kolmandama bataljoni lugu kaunis kirju. Türglased said järgeste abi ja hakasid seda bataljoni tagasi suruma, kus juures nad kõik jõudu kokku wõtsiwad, et seisupaiga paremas küljes mäekünkaid ära wõtta. Sell möödul, kudas nimetadud batareid ligidamale tuliwad, läks wõitlemine mäe küngaste pärast ifka kangemaks ja kangemaks.

Kui ma oma meeste lugu nenda kirju nägin olewat, saatsin ma weel Permi rügemendi teise bataljoni sinna. Kui need sinna jõudsiwad, tungisiwad kõik jääle olewad kompanid, keda 12 suurtükki weel takka aitasiwad, „hurraa“ hüüdmisega Türglaste kallale ja ajasiwad neid Turjukleri küla poole põgenema. Meie kompanid läksiwad küllasse järele. Waenlased, kes jääle mitte enam vastu ei wõinud panna, taganesiwad Kasabina küllasse, kus juures meie sõjawäe jaud neile ühte puhku tuld järele andsiwad. Kindral-major Gorshkow arwas nüüd kõige parema olewat, parema külje sõjawäe jagusid natukesi tagasi hoida ja oodata, kudas lugu pahemal pool läheb.

Selle aja sees oli ülem Wiik kahe Kurski rügemendi kompani appi tulemise järele Türglaste kallale tunginud, kus juurde ta enesele pääle oma meeste ja Kurski rügemendi kompani weel neli suurtükki ja diwisjoni ratsamehi appi wõttis. Kui ta Türglaste Kilitshljari poole tagasi rõhunud oli, ühendas ta ennaft kindral-majori Gorshkowi sõjawäe jagudega.

Kellu wiis pärast lõunat jäi wõitlemine paremal pool seisma.

Kellu kaks pärast lõunat oli aru saadud, et Türglased selle vastu walmistawad, et meie keskpaiga kallale tungida. Kellu kolme ajal tuliwad kaks suurt jalka Tsherkowna küla lõune poolsete mägede otsast alla Werbowka küla poole ja osalt ka meie keskpaiga poole. Kui ma aru sain, et waenlastel nõu oli meie pahemat külge ümber piirata, saatsin ma

Newski rügemendi esimese bataljoni appi seda külge warjama, Nilski rügemendi kolmat bataljoni aga keskpaika finnitama. Tuba sell ajal wõis esimese suurtüki wäe brigadi esimene baterei waewalt oma koha pääl olla. Batarei juhataja ülem Poshkin oli haawatud, nendajama ka kaks ohwitseri (leitnant Swoshtshinski ja Schönbeß) ja pääle selle weel kaks suurtükki ära rikutud. Et see batarei nii hästi inimeste kui ka hooste poolest palju kahju oli saanud, käskisin ma teda tagawara meeste juurde tagasi minna, kindral-stabi kapten Pnewskit aga 26. suurtüki wäe brigadi esimest batareid tagawara meestest wõtta ja Newski rügemendi esimese bataljoni juurde wiia, mis ka sündis, ehk küll waenlased wäga kangeste tuld andsiwad.

Pea selle pääle sai esimese suurtüki wäe brigadi esimene batarei tagawara meeste jekka wiidud. Selle aja sees tungiswad Türlased julgeste Werbowka küla poole ja oliwad juba selle juurde jõudnud, kui Wjätka rügemendi kaks bataljoni sinna jõudsiwad, kes minu käsu pääle waenlaste parema külje kallale tungiswad. Teine bataljon tungis külasse ja pidas waenlasti kinni, esimene bataljon aga läks paremalt poolt waenlaste takka läbi ja tungis neid tagasi. Waenlaste Werbowka kallaletungimise tagasilbõmine oli suuremalt osalt 26. suurtüki wäe brigadi esimese brigadi töö, kes, et waenlaste püsti tuli teda sündis uue koha pääle Tshiarikiwi juurde minema, waenlasti kange tulega tagasi kihutas.

Pea pärast tornijooksmist Werbowka külasse oliwad suured waenlaste salgad meie keskpaiga kallale tunginud.

Seda kallaletungimist wastas üksnes meie suurtüki wägi. Kompanid, kes keskpaigas kindlate kohtade pääl oliwad, ei annud Nilski rügemendi juhataja ülema Sarantsshewi käsu pääle mitte tuld. Kui Türlased umbes 400 sammu meie kindlatest kohtadest weel kangel oliwad, saiwad nad aru, et nende ettewõtimest midagi wälja ei tule ja sellepärast pöörasiwad nad ümber. Wõitlemine wälitas kellu kahetsamani, siis aga jäi tule andmine järele.

Et aeg juba kaunis hiline ja soldatid suurest ja raskest tööst kaunis väsinud oliwad, ei ajanud ma waenlasi kauem taga, waid käsiksin Permi rügemendi juhatajat ülemat Prokopet 6 kompaniga seisupaiga ette pöösaste minna ja sinna paigale jääda, mis ta ka pea korda saatis, ilma et waenlased teda säääl juures oleksiwad taistanud.

Meie kahju oli ohwitseride poolest: 4 surnut ja 21 haawatut; lihtlabaste soldatite poolest: 84 surnut ja 391 haawatut; üks oli suutumaks kadunud.

Hoostest oliwad 32 surmatud ehk haawatud.

Waenlaste kahju oli palju suurem; wõitlemise wäljale jäiwad umbes 800 Türglaste surnukeha. Kolm haawatut saiwad wangi wõetud ja need kuulutatiwad, et meie wastu wõitlemisesse kaks jalawäe, Ismail ja Ahmet pasha diwisjoni prints Hassani ülema juhatusel all saadetud olla. Pääle nende sõjawäe jagude, keda Türglased wõitlema saatnud oliwad, oli weel Kasabina ja Dsikowi mäe küngaste otsas hulk tagawara wäge näha olnud, kes sugugi wõitlemisele ei saanud.

Ma arwan ilmaaegu olewat minu hoole alla antud sõjawäe jagude üle rääkida ja ütlen üksnes lühidelt seda, et kõik kindralist kummi kõige alama soldatini nenda oma kohut täitsiwad, kuidas õige Wene soldat seda täitma peab. Dmeti on mu kohus seda nimetada, et kindral-staabi ülem Bajow isiaranis mul oma nõuga ja säädmisega abiks olnud, et ma Türglaste üle wõitu sain.

Et tiiwade pääl kõik nii hästi korda läinud, selle eest pean ma parema tiywa pääl kindral-majori Gorskowi ja pahema tiywa pääl kindral-majori Malahowi awalikult tänama. Mitte wähem ei arwa ma oma kohuseks, et rügementide juhatajad ülemad Sarantschew, Shahmametjew, Prokope, Boldt 2 ja Wiiki tänuga nimetan, kes kõige wõitlemise aja oma wahusega soldatitele eesmärgiks oliwad. Ülem Skwortsow, kelle hoole alla suurtüki wäe juhatus antud oli, täitis oma ülesannet väga hästi. Kindral-staabi ülem grahw Keller ja

Kapten Andrejew ja Pnewski tegiwad ka kõige kangemas tules minu käskude järele ja oma hää nõuga aitasiwad nad teisi palju.

Üheteistkümnema korpusse juhataja

kindral-leitnant Tatishthew.^a

Nenda kaugele ulatab Wenelaste ülema juhataja Tatishthewi kiri ja täada andmine; waatame nüüd aga weel lahingi lugu ja olekut üleüldse.

Tuba tiiki aega oli Türklaste juures nenda, nagu mõne kōue ilma eel, kus õhk rõhum ja raske on. Tuba täadus Sinankiwi lahingi üle, kus Türgi diwisjon Asuf 12. Wene korpus, kes tema kallale tunginud, põgenema löönud ja Banika-Lommi poole taga ajanud olla, tunnistas seda, et walel Türklaste pool wäga rohkeste maad anti. Suurest Sinankiwi wõidust sai ühe Wene 12. korpusse brigadi kokkufattumine Asufi diwisjoniga, üks kokkufattumine, mis Wenelastele näitama pidi, mis nõu Türklastel on. Kui need bataljonid, mis Suhum Kaleest Shumlasse tulnud ja prints Hassani korpusesse pandud oliwad, säetud kohta oliwad jõudnud, taheti korra katseks uut kallale tungimist alustada, et waenlaste tugewusest ja jõust otsust saada. Natja wägi, kes oma edasiminemist warjul hoidma ja waenlaste edasiminemist täada saada katsuma peab, puudub, olgu nenda ütelda, Türklastel peaaegu täieste. Et Tantra kriipsu kallale tungida, seks oli Türgi wägi kahte korpusesse jaetud; üks, mis põhja pool ja Ahmet Gejubi juhatusel all oli, oliwad Tuadi, Nedjibi, Asufi ja Sabiti diwisjonid; neist oli Nedjibi diwisjon Lommi kriipsu kaitsemiseks jäetud, Sabiti diwisjoni aga lõuna poolse korpusesse antud. Lõuna poolne korpus, kelle juhataja nime järele Egiptuse prints Hassan oli, aga tõe pärast Meehemed Alalist juhata tud sai, oli Ismaili diwisjonist, kuhu Jusufi brigad Egiptlastega ja Wali Riisa kuue Türgi bataljoniga loeti, siis Salibi ja põhja korpusel ära wõetud Sabiti diwisjonist kokku pandud.

Põhja poolne korpus oli Drendfikist lääne poole paigale jäänud ja Sinankiwest läbi eeswahtisid Banika-Lommi parema

kalda pääle saatnud, kuna lõune poolne korpus Boditshast neid kohti, mis Dsikowa ja Vanika=Lommi wahel ja lõune pool kunni teine poolst Tserkownat Wenelastest puhastanud oli. Meehemed Nali ja prints Hasfani pää=korter oli Kopatshemäe künigaste otsast lääne poole Boditsha ligidale wiidud.

Mõlema korpuse ühendus oli isäranis Sabiti divisjoni Gejubi sõjawäe juurest äraminemine ja Meehemed Nali juurde jõudmise läbi sündinud. Kahe korpuse ühenduse järele wõis küll arvata, et Türglased pea Wenelaste kallale pidiwad tungima. Kui weel juurde saab lisatud, et ajawiitmisest kõik kautada wõib ja karmus kallaletungimise pää=asi on, siis wõib ometi jälle arvata, et suur hulk vähemale hulgale midagi teha ei saa.

Wenelaste sõjawäe jaud oliwad järgmiste kohtade pääl paigal: 12. korpus Damogila ja Monastõiri wahel, 13. korpus ühe divisjoniga Babalanbaris, teistega Kopriwtshas, 11. korpuse 32. divisjon Rodsalbnearis, Kabuearis ja Karatshamatiõis.

Sinantiõi kokkusattumise, kõige Lommi jõe äärsete kohtade ärawõtmise ja mõlema korpuse ühenduse järele oli Bjela kallale tungimine selgeste ette ära tähendadud. Türglaste nõu oli 12. ja 13. korpuft, kui nad nendest läbi tunginud oliwad, Ruskshuti poole suruda, Bjela põhja poolse kiltmaa pääle minna ja jäält Bjela kallale kippuda. Aga tõeks jääb wana=sõna, mis ütleb, et hundi nahka enne ära müüma ei pea, kui hunt isi tapetud on. Seesugusest ettewõtmisest lootiwad Türglased suurt kasu saada. Nad saiwad Wenelastega Bjelas kokku, wõisiwad endid Kareljewost kunni Sahar Tepeeni wälja lautada ehk koguni weel kaugemale ja Wenelastele edasimine= mist täieste finni panna.

Mis sündis aga? Ahmet Gejub, kes alati edasiminemise wastu on olnud, andis nõu praegust kohta finni pidada ja arwas Lommi kriipsu taha taganemist weel koguni paremaks. Meehemed Nali, keda Konstantinoopolist taga aeti, tahtis edasi minna, oli aga siiski kallaletungimise poolest kahewahel, prints

Hasjan oli hää meelega walmis ootama ja arwas praeguse kindla koha pääle jäämist nendasama nagu Ahmed Geejub paremaks. Sellepärast tuldi kofku ja peeti sõja nõu. Mitu korda oli Wenelasi waatamas käibud ja palju laagre telka nähtud, ja sest arwati, et Wenelasi palju peab olema. Kawa peeti nõu, kus üks seda, teine teist arwas ja wiimaks wõeti ette, lõune pool kallale tungida.

Ühe mäe künka otsast wõis 9. Septembril enne lõunat wäga hästi kõik ära näha, kuidas Wenelased Tshairkiwist paremal ja pahemal pool batareisi walmistanud oliwad, kes tubliste Egiptuse batareile, kus 4 suurtükki sees oliwad, kui ka lääne poolsele suuremale, kus 13 suurtükki oliwad, tuld andsiwad.

Türgi sõjawäe keskele oli suur Egiptuse raketi batarei üles pandud, kust suure praginaga tulisid mune Wene püssirohu ja sõjamoona wanakrite poole lasti. Et jalawäe lahing pea tulemas oli, seda wõis märkidest juba ära näha, sest Baschi-Bosufid läksiwad Wenelaste wastu wälja, ehk õigem ütelda, mitte wastu, waid kõrwa, sest et need wahwad mehed awalikku wõitlemist ei armasta, waid seda waadata püüawad, kust nad midagi rööwida ja riisuda saaksiwad. Ka sell päawal pidiwad neli waest Wene wangi seda oma eluga maksma, et nad endid Türgi soldatitest wangi oliwad lasknud wõtta; neid anti Baschi-Bosufide kätte, kes wangide elule otsta tegiwad.

Mõlema enne juba nimetatud Türgi batarei wahel poolkuu sarnase küttide kraawi taga oli üks Salih divisjoni Türgi bataljon ja warsti selle taga Egiptuse prints Hasjan, et lahingit juhutada. Türgi parema tiiva pääl oli Salih divisjoni Asfimi brigadi kolm bataljoni, pahema tiiva pääl aga Ismaili divisjoni 6 bataljoni Egiptlasi, kes keskhomiku poolt Wenelaste kallale pidiwad tungima. Suurtüki wägi pidi lahingit alustama.

Egiptlased sattusiwad kellu kahe ajal Karadasi mäe otsast alla tulles Wene küttide tulesse, kes Tshairkiwi ligidal metsas oliwad. Et pääw enne seda Türklased ümberkaudusid kofhti hoolega järele ei olnud waadanud, sest tuli siis, et Egiptlase

suurtükid, kes kuue bataljoniga ligi oliwad läinud, sandi tee pärast mitte edasi ei wõinud minna, waid tagasi pidiwad pööрма. Sellepärast ei olnud Türgi jalawäel mingisugust muud abi saada.

Kellu kahe ajal pärast lõunat tungiswad Salih'i diwisjoni esimese gaardi rügemendi kolm bataljoni walju Allaa il Allaa ksjaga Wenelaste kallale. Türlklased oliwad osalt laudu selga wõtnud, et wäikese Jordani oja pääle, mis umbes kaks jalga sügaw on, kergelt silda teha. Need Türgi bataljonid saiwad alla minnes Tsherkownast põhja pool Kairikiõi juures Wene batareist mehifelt wastu wõetud. Weerand tunniks kadusiwad nad põwaste warjus filmist, et siis Wene tule all Tsherkownasse tungida, Jordanile silda pääle teha ja Tshairikiõi kiltmaa pääle edasi minna. Kuna parema tiiva pääl Asfimi brigadist kolm salka ilma suurema wastupanemiseta üle Jordani jõe läksiwad, Wenelaste kallale tungisiwad ja Werbowkat osalt ära wõtsiwad, oli pahem Türgi tiiw ennast hoopis teiseks muutnud.

Egiptuse bataljonid oliwad kahes salkas kolmes bataljonis Kair-Nigist homiku poolsete kõrgendikkude metsakese äärde jõudnud ja sattusiwad nüüd Wene batareide tule alla. Wenelaste kuulid murdsiwad nenda Türlklasi maha, et nendel kange hirm pääle tuli ja nad ida poole taganesiwad. Tagumised bataljonid tuliwad aga neile ette ja jätsiwad kellu nelja ajal wana koha maha. Wenelased tungisiwad nüüd Türlklaste kallale. Türgi gaardi bataljonid oliwad, ehk küll Wene batareid hirmfaste tulb andsiwad, kaunis Wenelaste ligidale jõudnud ja pea edasi hüpates, pea põweli lastes 300 sammu kaugusele saanud. Üks Türgi bataljoni juhataja nägi ühe puu taga ühte Wenelast lastkwat. Ta andis hobusele kannusfid ja esimestest Türgi küttidest mööda rutates jõudis ta nenda Wenelase ligidale, et nende wahel weel kümme wõi wiisteistkümwend sammu wahet oli ja lastis siis rewolwriga. Pea lõiwad aga Egiptuse bataljonid taganema ja Wenelased tungisiwad nende järele. Et

pea ometi paramat ja pahemalt poolt Türklased neile külje pääle kallale kippusiwad, taganesiwad Wenelased oma kantside poole tagasi.

Kange suurtüki tule all, mis fagedaste edasi tungiwat ehk taga warjul olewat jalawäge ka sihiks wöttis, paniwad Türgi gaardi rügemendid, ilma et taganenud oleksiwad, 200 meetert Wenelastest kangel, tüki aega hoolega wastu ja taganesiwad siis pikkamisi kaudemale pahemale poole, et Egiptlastest maha jäetud mäe äärt oma kätte saada. Kellu kolm weerand wiis sai Meehemed Ali Egiptlaste taganemisest sõnumit. Türgi bataljonid ei liigutanud endid kekkohal weel mitte. Türgi parem tiiw sai 32. diwisjoni läbi wäga suurt kahju ja haigas wanfuma.

Kellu wiis läks Salih diwisjonist neljas bataljon kekkoha finnitamiseks Eserkowna poole ja jäi sinna, ehk küll ümberringi kuul kuuli pääle langes, sellegi poolest ometi seisma. Kellu pool kuus tuliwad kolm wõi neli Wene bataljoni 52. diwisjonist Tshairkiwist põhja poolse kiltmaa päält maha, wõtsiwad bajonettidega Türklaste käest Werbowka ära ja tungisiwad koguni kunni Jordani jõekese äärde. Kaks Türgi suurtükki wiidi suurest Türgi batarest ühe mäekünka otsa ja need hakasiwad edasi tungijatele Wene bataljonidele tuld andma. Uga ka Wenelased paniwad batareisi walmis ja andsiwad Türklastele hoolega wastust. Sellegi poolest sai Wenelaste edasitungimine parema tiwa pääl kinni peetud. Ilma asjata kardeti uut Türgi jalawäe tagawara mehi. Terwe Gebiti diwisjon ja muist Salih diwisjoni mehi oliwad umbes penikoorma maad parema tiwa taga, kust seda mitte näha ei wõinud, mis jäl sündis.

Mispärast oliwad Türgi ülemad neid sinna jätnud? Wist kardeti parema tiwa eest ja mis keegi häameelega teeb, seda kardab ta ka teisi tegewat, nimelt ümberpiirawat. Kellu kolm weerand kuus jäi wõitlemine lühikeseks ajaks pisut soiku. Paks

püsirohu suits oli Bene batareide ees ja keelas neid märki lastmast, warjas neid aga ühtlasi ka Türklaste filmade eest.

Rekkoha gaardi bataljonist kutsuti tagasi, aga nad ei tahtnud seda mitte kuulda, waid oma langenud seltsimeeste surma kätte tasuda. Wiimaks läks ilm pimedaks ja nagu wäikesed walgud tõusiwad suurtükkidest tule jooned ülesse. Meehemed Ali hakas oma bataljonide eest juba kartma. Salih pasha läks nüüd isi teele ja walju käsu järele läks divisjoni kindralil korda oma bataljoni tulest wälja tuua. Rohkem kui pool osa oliwad neist langenud. Kuuest bataljonist, kes wõitlemisest osa wõtsiwad, oliwad 800 wõitlemise wäljale furnud maha jäänud ja pääle tuhande raskest haawatud saanud.

Baatame lühedalt weel wõitlemise pääle tagasi, siis peame ütleva, et Türklased istäranis oma rumaluse ja sögeduse pärast seda lahingit kautasiwad. Seda peab tunnistama, nende wahwust ei wõi laita, aga hää ja osaw juhatus puudus neil täieste.

Türklased jäiwad selle pääle Banika-Lommi äärde paigale, kus nad ka enne seda oliwad olnud.

Kui Ahmed Gejub Meehemed Ali juurde nõu pidama läks, andis see nagu ennegi seda nõu, et weel kaugemale taganema peab ja nenda sündis siis, et Meehemed Ali pää-korteris ette sai wõetud kätte saadud mäe künkaid maha jätta ja wana Lommi kriipsu taha Zenifiöjeri kindla koha pääle, Sahar Tepeesse, Karahasan-Kiwisse ja Katseljewosse minna.

Need wiimased sõnumid on Türklaste poolt saadud, mis pärast nad siis ka mõne korra õigetest pisut kõrwale lähawad, aga siiski näitawad nad meile selgeste, et Türklased Wenelaste wahwust mitte salata ega oma taganemist waleks ajada ei ole wõinud, mis nad küll liig sagedaste teha püüawad. Suuremat imeks ei pea seda neile ometi mitte panema, sest wäga arwa on seda ka endistes sõdades leida olnud, et mõlema sõdija riigisõnumid ühe teisega kokku passiwad, waid enam ehk wähem läksiwad nad ikka kõrwa. Rahju, mis saadud oli,

püütakse alati vähemaks teha, kui see tõeste olnud, väikesest waenlaste taganemisest tehakse sagedaste suur wõit. Nenda on lugu ammu ajast saadik olnud ja waewalt on seda loota, et lugu edaspidi paraneb. Muu tahetakse sagedaste saada, ehk küll saaja seda sugugi teeninud ei ole. Sõnadega on kerge asi seda ehk teist teha; sõnad on kannatlikud ja ei murise mitte. Siiraniis peab seda weel numrite poolest ütleva, kus mõne korra sadasid ja tuhandid tühjaks asjaks arvatakse ja mõeldakse, et see midagi ei tee, kas üks null enam ehk vähem on. Seda on teised riigid enne teinud ja seda teewad Türklased nüüd ka järele. Wiimase Saksa-Prantsuse sõja ajal pidiwad Prantslased oma kuulutuse järele nenda kawa itka wõitu wõidu järele saama, mis Pariisis ja mujal alati kuulutadi, kunni Preislased korruga Pariisi ümber piirama hakasiwad, kus wale selgeste awalikuks sai.

II.

Tserkowna wõitlemine 9. Septembril Wenelaste ja Türglaste wahel on meid Plewnast eemale wiinud, kus selle aja, kudas nimetadud, suurtüki lastmine ja linna ümberpiiramine ühte soodu edasi läks. Dsman pasha pani kõigest jõust wastu, nii wäga kui Wenelased ka tema kallale tungisiwad. Tema oli ette ära arwanud, et lugu wiimaks ometi liig pahaks wõib minna ja selle pärast oli ta abi palunud. Tema soowimist ei jäetud selle korra mitte kuulmata. Türgi walitsus teadis ära, mis Plewna juba mehi maksis ja kui palju ta sellega kautas, kui see linn Wenelaste kätte langes. Et ennast selle kahju eest hoida, wõeti nõuks õige pea Dsman pashale Plewnasse abi saata. Wenelased püüdisiwad kord korralt ifka enam ja enam Türglasti Plewnasse kinni panna, nenda et need säält sugugi enam wälja pääsema ei pidanud, waid wiimaks sõja moona puuduse pärast alla heitma pidiwad.

Et seesugust õnnetust mitte sündima ei peaks, selle pärast anti Ahmet Hissi pashale käsk hulga moonaga ja meestega Dsman pashale Plewnasse appi minna. Kudas seda korda saadetud, selle üle kuulutawad Türgi sõnumid umbes seda:

See oli pühapääwal 11. Septembril pärast lõunat, kui Ahmet Hissi pasha, kes 15 bataljoni sõjawäge ja kaheksa suurtükki ligi oli wõtnud, Djeniki lähedale Duki külasse jõudis, mis ühes orus ja umbes kahe ühe poole tunni teed Plewnast

Kaugel on. Hissi pasha saatis siit ratsamehi wälja waatama, kuda wiisi Wenelastest läbi pääseda wõis ja jättis 1200 wanfert sõja moona, mis ta Plewnasse Osman pashale wiis, sinna paigale. Need ratsamehed, keda Ahmet Hissi pasha wälja saatnud oli, leidsiwad Debniki ligidal wäga rohkeste Wenelasi olemat.

Selle aja sees, kui ratsamehed Wenelasi waatamas käisiwad, saatis Ahmet Hissi pasha Tsherkesslasi kitsast mäe tee rada mööda Plewna poole, et need Osman pashale tema tulekust täädust annaksiwad ja see omalt poolt seda ka keelda aitaks, et Wenelased äkiselt mitte kallale tulles sõjamoona kätte ei saaks. Pikkamisi edasi tungides ja Wenelasi ette walmistatud leides, jäi Hissi pasha homikuni paigale ja tungis siis Wenelaste kallale, kus juures ta Debniki küla, kui ka metsa lastis, kus Wenelastel hull jalawäge oli.

Pea hakas kaunis liibe wõitlemine. Wenelased tungiswad Griwitsa poolt wälja, tuliwad Türglaste paremal pool mäe kungaste otsast alla ja andsiwad Türglastele kangeste tuld.

Sellegi pärast tungiswad Türglased kord korralt edasi ja tegiwad itka enam ja enam enestele teed lahti. Selle aja sees saatis Osman pasha Plewnast mitu bataljoni wälja, et need, kui wõimalik abimeestega endid ühendaksiwad, ja Wenelasi kahest küljest korraga käsile wõtaksiwad. Nii pea kui Wenelased aga Türglaste nõust aru saiwad, taganesiwad nad paremale ja pahemale poole ja andsiwad Türglastele tuld edasi, mis aga suuremat kahju enam ei teinud. See tegi Osman pasha abimeestele teed täieste wabaks ja wiie tunnise wõitlemise järele jõudis Hissi pasha oma meestega Plewnasse. Hull Türglasti ja Wenelasi saiwad ses wõitlemises surma. —

See oli küll suur kahju, et Hissi pasha 10,000 mehega ja hulga sõjamoona Osman pashale Plewnasse appi pääsis, kes selle läbi hulga abi sai ja palju kauem wastu wõis panna. Oleksiwad Wenelased seda ette ära teadnud, et Hissi pasha 10,000 mehega ja hulga sõjamoona Osman pashale appi

on tulemas, siis oleksivad nad teda wõinud kinni püüda ja kõik tema käest ära riisuda, aga õnnetuseks saidwad Wenelased liig hilja Hissi pasha tulekust täadust ja et Osman pasha oma mehi Plewnast ka weel wälja saatis, siis pidiwad Wenelased, kell enam aega ei olnud suuremat wäe hulka kokku koguda, seda sündida lastma, et Hissi pasha 10,000 mehega Plewnasse tungis. See tegi küll pääwalu, aga mis teha, mis korra sündinud, on sündinud, ja sinna wastu ei wõi enam midagi parata!

Et Türglased abi juurde oliwad saanud, seda agaramine hakasivad nüüd Wenelased töösse ja püüdsivad hästi kõwa rõngast Plewna ümber teha, mis, kus see weel nõrk oli, uute meestega kindlamaks tehti, keda seks sinna kutsuti, nenda et Türglastel appi saadud 10,000 meest mitte palju ei maksnud, sest et ka Wenelastel niisama palju ja ka weel enam appi tuliwad Plewnat ümber piirama, et keda wiimaks ometi kätte saaks.

Ühte soodu läks kange suurtükide lastmine edasi. Üksnes Griwitsas oli hirmsaste mäsawa wõitlemise ajal natuke rahu pilti näha. Suurtükid mürisesivad wahet pidamata ja wuhisedes lindsasivad üle pää Wene suurtükide kuulid Türgi kindlate kohtade poole. Smelisel wiisil ei wastanud wiimased ses küljes sugugi ja selle pärast oli Griwitsas natuke rahu. Põllumehed tegiwad rahulikult tööd, lõikasivad maisi, pekswad wilja ja ajasivad lojussid karjamaale, ilma et kangest suurtüki lastmisest suuremat lugu oleks pidanud, mis juba kolm nädalit ilma wahet pidamata nende ümber mürises.

Enne 26. Augusti kõneledi Türgi Sedánist, mis Osman pashale teha taheti, aga ometi läks lugu teisiti ja Osman pashale ei tulnud pika wõitlemise järele mitte niisugused pääwad kätte nagu Napoleonil Sedánis. Hiljem jäeti seda tähendust maha ja hakati Osman pashale teist Plewnat walmistama, see on: Türglaste ümber hakati kantsisid ja kindlaid paiku ehitama, mis sedasama moodi oliwad nagu Türglastel ja siis

Plewnaale walu andma. Siin algas suur kindluse wõitlemine, nagu seda wähem enne ette tulnud.

Need raskused, mis seesugusel ettewõtmisel ees on, on väga suured ja see tuli osalt ka sest, et sügise kätte oli jõudnud. Riitsa ruumi pääl suurt sõjawäge ülewel pidada, liiategi et moona muretsimine väga raske on ja sõjawäele warju paika muretseda, see ei ole kellegi nalja asi. Kord korralt wõis ikka paremine tunda, kui väga pääwarju kohta tarwis ja paljas telk sügisesel ajal enam palju aidata ei tahtnud. Kindluse suurtüki wägi, mis kahel nädalil oma seisupaika enam muutnud ei olnud, hakkas enesele juba mullast urtsikuid ehitama, kus öösel wähem külma karta oli kui telkide sees. Ka jalawäe juures wõis juba tihti näha, et telgi õhukesi seinu õlgede, heinade ja hagude pääle panemise läbi kindlamaks ja paksemaks teha taheti.

Dsman pasha ei tulnud Wenelasi nende töös palju segama; tema näitas sellega kaunis rahul olewat, kui tema rahu mitte segama ei tulnud. Plewna ümber on Türglastel väga hääd ja kõwad kantsid, mis nad Inglise abiga ehitatud on. Suure wahwusega on Türglased pääle ühe korra õnnega nende kantside sees Wenelaste wastu pannud ja see on Türgi sõjawäe töö. Kus aga Dsman pasha oma tegu otsima peab, see näitab kaunis raske ütelda olewat.

Rumeenia sõjawägi, kelle pääkorter Werbitsjas oli, oli oma paremat tiwa sinna poole seisma pannud. Siit wõis selgeste näha, et Rumeenlased kaua aega kallaletungimist Türglaste poolt kartnud, aga endid selle eest ka warjada katsunud oliwad. Griwitsja kantsist pääle umbes poolteist kilomeetert homiku poole on kõik kohad kaitsekraawisid täis. Peaaegu iga saja sammuga pääl wõib uut jagu leida, kelle kõrwas kraawid on.

Ka lõune poolse kallaletungimise eest sai hoolt kantud ja neid kraawisid nenda tehtud, et ka sest küljest kaitseta ja wastu panna wõis. Need kraawid ei ole mitte esimesed, nende ees on kants, kelle kõrwa weel pikk rida kindlaid paiku ehitadi,

ilma et Türglasted seda palju keelma oleksiwad tulnud. Suurest kantsist otsekohe lääne poole on hull vähemaid kantsisid ehitatud. Pääle selle hakab weel Griwitsa kantsi juurest hull vähemaid kantsisid pääle ja lähawad lõune poole alla orgu.

Selle pika rea pääkohtade pääl oliwad kaks suuremat kantsi ehitatud, kelle wahel kraawid on, pääle selle aga weel kase batarei jaurks ruumi tehtud, mis Türglastele õige agaraste tuld andsiwad. Selle rea lõpu otsa, peaaegu üsna orgu, hakati hiljem kolmandamat nulli kantsi ehitama.

Wiimaseft umbes 250 meetert kaugel on weel üks ja nimelt suurem kants, kust kraawid ja muud kaitsemise paigad põhja poole kunni Griwitsa kantsini lähawad, enne nimetatud kriipsuga täieste otse üksipidi. Suurtükid mis jääs oliwad, oliwad väga agarad Türglastele walu andma. Nende märk oli kindlaks tehtud laager, mis kaugemal homiku pool oli. Kui seda olekut waatame ja sinna juurde arwame, et mäe kungaste otsa Türgi suurtükid väga mõnufaste laska oleksiwad wõinud, siis peab seda tunnistama, et Türglasted siia kindlaid paiku oma nina ette ehitada on lasknud, mis neile väga palju paha tegiwad. Küll katsusiwad Türglasted mõnda korda Griwitsa batareid oma kätte kiskuda, aga Türglaste õnnetuseks ei läinud see ettewõtmine ometi mitte korda.

Hiljem jäi Türglaste laskmine nende kohtade pääle wähemaks. Kuulid oliwad küll hästi sähitud, aga kahju ei olnud ometi suurem asi, kudas ses sõjas mitu korda juba nähtud on, et suurtüki wäe tuli suurtüki wäe pääle, liiategi kaugelt, palju kardetawam wälja näitab, kui ta tõeste on ja mitte palju inimesi ei surma. Siin saagu weel tähendatud, et suurt Griwitsa kantsi wäljalt poolt peaaegu täieste nenda jäeti, nagu ta tormi jooksmise ajal oli ja kahju, mis kuulid teinud oliwad, esiotsa mitte ära ei parandatud.

Mis paremast tiiwast ütelda, on see, et ta hiljem nenda sama Türglastest põhja poole kindlaks tehtud laagresse jäi.

Kõik oli hästi korra pääl ja soldatid saatsiwad Türlastele järgeste kuulsiid.

Ka keskpaigas jäiwad suurtüki ja jalawäe mehed peaaegu nendasama, kudas nad enne oliwad olnud, üksnes selle wahega, et neid kaugemale edasi saadeti. Siin wõis seda nendasama näha, et kõiki kohti hästi kindlaks teha taheti, et kui waenlased kallale peatsiwad püüdma tungida, neile mõnufaste wastu wõiks panna. Kui siin ka nenda palju ei olnud tehtud kui parema tiiva pääl, siis wõis ka siin ometi hulga kraawisiid leida, isiäranis Radisowo pool küljes.

Septembri kuu hakatusest saadik lasksiwad Türlased siin peaaegu ühest küljest alati. Wene batareid andsiwad aga Türlaste batareidele ja kantsidele wahet pidamata tuld ja tegiwad neile kaunis suurt kahju. Kõige tugewam ja kõwem näitas weel suur kants wälja, selle kallale oli tungitud, ilma et sellest ometi midagi wälja oleks tulnud. Teised oliwad igamees oma jagu saanud ja hulga wastupanemise jõudu juba kautanud. See on kaunis arusaamata, mispärast Türlased neid wõise ära parandada ei püüdnud, mis neil teha wõimalik oleks olnud. Wenelased selle wastu tegiwad wõseti hulga uusi kraawisiid juurde ja ehitasiwad nende taha mullast kantsisiid. Wõise oli seda kõige parem ju teha, sest siis ei wõinud waenlased mitte näha, mis ette wõeti.

Ka pahema tiiva pääl oliwad nii hästi Wenelased kui ka Türlased kängeste ametis, et enestele mullast kantsisiid teha. Sga pääw alustasiwad Wenelased suurtüki lastmist ja Türlased andsiwad enamiste üksnes wastust selle pääle. Kui Wenelased kängeste hakasiwad lastma, siis tegiwad Türlased ka sedasama, aga seda wõis selgeste ära näha, et neile kange tuli mitte meele pärast ei olnud. 15. Septembril lasksiwad Wenelased wõ otsa, et Türlasi keelba mullast kantsisiid ehitamast.

16. Septembril hakasiwad Wenelased nende mäe kängaste otsa, mis Radisowost põhja pool, ka kraawisiid tegema, Türlased aga nende kantside parandamist, mis kindral Skobelemi

käest ära oliwad wõetud, hoolega käsile wõtma. Enne seda oliwad nad ka hulga kraawisid teinud, mis kunni Plewna linna juurde ulatafiwad. Kudas arwati, pidi sääl ka hull Türlasi olema, aga selgeste ei wõinud seda mitte ütelda, sest et Türlaste telgid puude wahel oliwad, kus waenlaste arwust raske oli aru saada.

Kõik kohad, mis Radisowo ja Tutshenitsa wahel oliwad, saiwad Wenelastest wäga kindlaks tehtud. Sääl ei olnud mitte üksnes kraawisid leida, keda wiimasel ajal wäga armastadi, waid ka suur kindel kants jala- ja suurtüki wäe jaoks umbes kilomeeter Radisowost lõune poole, kelle tuli nii hästi lääne poolsid kõrgusid kui ka kõiki kohti Plewna ees waenlastest puhastada wõis.

Radisowo taga Tutshenitsa poole oliwad mõnda rügementi sõjamehi ja ka siin hakati Septembri kuu wiimase poole sees talwe wastu walmistama. Tellide asemele tehti igal pool maa koopaid, nagu talupoegade majad Rumeenia maal ja see oli ime, kui karmeste seesugused müti hunikud maa sees ülesse tõusfiwad. Külmemad ilmad nõudsiwad kindlamat warjupaika. Seda wõib igamees isi arwata, mis see tähendab, kui ifka, nii hästi ööd kui päawad sügisese ajaga lausa taewa all telkides olema peab. Paar päawa ehk natuke rohkem wõib weel selle wastu panna, aga mida kauem lugu nenda edasi lähab, seda selgemine wõib tarwidust kindlama warjupaiga järele näha. Sui oli kange palawus, sügise selle wastu hakas aga külm soldatifi waewama. Sest wõib selgeste aru saada, et sõda wõeral maal, päälegi Türgi riigis, wäga raske on, ehk küll need, kes sõjast kaugel, seda sagedaste kaunis tühjaks asjaks peawad. Kes paremat näinud ei ole ja seesuguse asjaga harjunud on, kui see sõjas ette tuleb, sell ei ole see küll tõeste wist mitte liig raske, aga kell niisugune willets järg tundmata on, sellele on ta küll õige raskest koormaks ja waewaks. Ifka tööd, ifka tööd ja kui sinna juurde õiget puhkamise paika ei saa, siis on küll lugu kaunis kurw. Kuwa ilmaga lähab

lugu weel wāhagi lorda, aga kui wihma sorinal maha langeb, ja waesid sõjamehi läbi leutab, siis on niisugune pilt õige hale päält waadata. Kõik see tegi kindlama warjupaiga muretsemist wāga tarwilikuks. Ehk küll kaunis hulga aega soldalite seas niisugune wilets järg oli, ei nurisenud nad ometi selle üle mitte, waid nende meel oli alati kindel ja nad ei kautanud iialgi julgust ära.

Waatame Septembri kuu lõpetuses weel korra lühedalt Plewna loo pääle. Sest ei ole palju rohkem muud ütelda, kui et Wenelased ja Rumeenlased ikka weel pikema wõitlemise ja paigale jäämise wastu walmistasiwad. Ikka enam ja enam saiwad batareid ette wälja lükatud, ikka enam Türgi kantside ja kindlaks tehtud kohtade ligidamale jõudsiwad kraawid. Türglastel ei olnud mitte wõimalik kallale tungida ja troonipärijal oli abi juurde tulemas.

Suurt raskust sõjawäe edasisaatmises teewad kõige rohkem teed. Kes isi oma filmaga mitte näinud ei ole, see ei wõi seda sugugi öieti mõista, mis see tähendab, sügisesel ajal sõjawäge ja sõja moonna Bulgaaria maale saata. Salla ja hobuse mehed on peaaegu ühesugused; ratsamehel on waewalt rohkem kasu kui jalamehel, sest kui ta alati käia ei pruugi, peab ta ometigi hoost hoidma ja mitte palju taga sundima, kui ta wiimaks ilma hobuseta ei taha olla. Tee pääl wajub rändaja sagedaste sääreni soppa ja muda sisse. Rumeenia madalatel lagendikkudel puhub kõige rohkemast olgu kas külm põhja tuul, mis kõigest kehast läbi lõikab ehk mäsjab kange keskhomiku tuul Musta mere poolt tulles, mis wihma pilwe wihma pilwe järele edasi kihutab, kust nagu oa wardast märga maha jookseb. Niisugune wihm, mis mõnda pääwa ilma wahet pidamata sajab, tungib kõigist riietest läbi ja mõne tunniga on igamees kaelani märg, hobused tilguwad wet ja iga sammuga kargab sopp ja lõga jalgade alt ülesse, nagu tahaks wihm ülewelt ja nemad alt edasimineja wastu panna. Siiski saab edasi mindud. Tõeste ei jõua seesuguse teega enam neljakümmend

wersta pääwas edasi, aga kõige raskuse pääle waatamata on mõned sõjawäe jaud pääwas ometi kolmkümmend wersta edasi saanud.

Mis seefugune käik teeb, seda võib kergeste arvata. Mehed oliwad wäsinud, hobused lahjad ja rammutumad, haigete hull läks ikka suuremaks, aga siiski pidi edasi mindud saama. Kuiw öömaja, kuiw ase ega ka ulualune ei oota soldatise niisuguse käimise järele ja seda peab tõeste imestlema, kuidas Wene sõjamehed seda wälja kannatasiwad ja sugugi selle üle ei kaebanud. Kui ilm pisut selgemaks läks ja siin ehk sääl päikese joon läbi pilwede puges ja pisut walgust, kui ka mitte soojust andis, kuulti sõjameeste hulgas rõõmsaid laulusid. Nad laulsiwad jälle ja lootsiwad paremat aega tulewat. Ilma asjata! Teisel päawal, kui mitte juba paari tunni pärast, ladus jälle wihma maha, nagu oleksiwad kõik taewa luugid lahti tehtud. Uga siiski edasi! Inimese tahtmine paneb waenliku looduse wastu. Tehtu waenlikud elemendid, mis teewad, inimene võib oma hää tahtmisega neist ikka wiimaks jagu saada.

Bulgaaria maal ei oodanud Wenelasi parem lugu kui Rumeenia maal, kust nad tulnud oliwad, siin ei leidnud nad küll legendikku, wäga wäha on tasast teed, aga tuul puhub ometi mäe ktingaste otsas, kus puud ei kaswa ja tühjades orgudes seda kangemine ja wihma piisad langewad nagu terawad okkad õrna ihu pääle. Ilmotsata raske on edasiminemine. Kui ka mehi weel edasi ajada võib, moona wankred jäewad ometi soppa sisse kinni ja sest tuli, et abi saamine nenda hirmus palju aega ära wõttis, enne kui mehed Wene maalt Plewnasse jõudsiwad. Kui ka sõjawäe edasiminemine raske on, palju raskem on see weel wooril. Sadade kaupawankrid on teel, sest sõjawäele peab kõik järele saama weetud ja mitte Rumeenia, waid Wene maalt, mitte enam „troika“ ei jõua Bulgaaria maale, peaaegu igal wankrel puudub üks hobune, mõnel koguni kaks. Sagedaste wõis näha, et ühe ehk kahe

hobuse kõrvas weel paar hãrgi oliwad. Kui pikkamisi see sugune woor edasi jõuab, wõib sest nõha, et Fratesshtist Simnitsasse minnes — see tee on kuus penikoormat pikk — kõige wãhemalt kakskümmend neli tundi aega ära lähab, aga sagedaste ei ole 36 tunnist seks weel mitte küll. Sest wõib arwata, kui palju edasiminemises aega ära kulub!

Kõige rassem lugu oli suurtükidega. Hoostega neid Rumeenia ja Bulgaaria maal edasi wedada, selle pääle ei wõi sügisesel ajal mõteldagi. Hãrjad üksnes wõiwad niisugusid riistu wedada, ja sagedaste pidiwad kuus kunni kakskümmend neil paari ette pandud saama, seda mõõda kudas suurtüki suurus ja raskus oli.

Rãäkimata suur on selle pärast kõik see waew, kulu ja kahju, mis Wenelastel Plewna linna all hakatusest saadik on olnud. Praeguses sõjas ei wõi weel ühtegi kohta wõitlemiste poolest Plewna kõrwa panna. Esimese korra 8. Juulil, kui kindral-leitnant Schilder-Shuldner Plewnas Tõrklastega kokku puutus, langesiwad pääle kahe tuhande, teise korra 18. Juulil, kui kindral-leitnant Krüüdener Plewnat ära wõtta tahtis, pääle seitsme tuhande, nenda esimese kahe korraga kokku juba umbes kümme tuhat meest. 19. Augustil, kui Tõrklased Plewnast wãlja Wenelaste kallale tungisiwad, leidsiwad Wenelaste poolt jälle umbes tuhat meest surma. Kui 26. Augustil keisri kroonimise pääwal Plewnat ümber piirama hakati, siis langes kunni esimeste Septembri kuu pääwadeni umbes kolmenteistkümmend tuhat meest ja pääle selle Septembri kuu sees weel mõni tuhat, nenda et üleüldine kahju, mis Wenelased Plewna linna all saanud, üle 25,000 mehe Septembri kuu lõpetuses kãis. Seesugune suur meeste hulk ei ole sugugi enam wãikeseks arwuks nimetada, waid kes wãhegi jãrele mõtleb, peab sedamaid aru saama, mis see tähendab ühe ainsama linna juures 25,000 meest kautada. Kui suur Tõrklaste kahju kõige selle aja sees olnud, seda ei ole selgeste

täada, sest et nad õiget arwu üles ei anna ja kui nad seda ehk ka teewad, siis on see enamiste ilka walega segatud.

Need nimetadud armud, mis Wenelaste poolt üles antud, ei taha ometi mitte seda weel ütelda, et nenda palju mehi sõjawäest täieste otsa saanud, suurem jagu neist on aga paljalt haawatud, osalt kergemalt, osalt raskemalt. Wangi on endid Wenelaste poolt küll wistist wäga wäha annud, sest kõik teewad seda hästi ära, mis lugu neil Türglaste juures oodata ja selle pärast on nad ennem wiimase were tilgani wastu pannud, kui alla heitnud. Hirmus ja hale oli aga nende lugu, kes raskete haawatud saiwad, enam Türglaste eest ära ei pääsenud ja wangi sattusiwad. Enamiste kõik piiduwad seda oma eluga maksma, et nad Türglaste kätte sattunud oliwad, kelle hulgas isäranis Bassi-Bosukid armu ega halastust ei tunne.

Griwitsa wõitlemise wäljal saiwad 18. Septembril Rumeenia major Mikolaus Soan ja päälif Nastase wäga raskete haawatud, nenda et neil enestel enam wõimalik ei olnud warju paika otsima minna. Kui sõjawäe jaud natuke taganesiwad, oliwad Bassi-Bosukid sedamaid wõitlemise wäljal, kus Mikolaus Soan ja Nastase nende kätte langesiwad ja warsti tükkideks raiutud saiwad. Pääle selle kuulutasiwad Rumeenia haawatud, kes wõitlemise paigalt weel eluga ära põgeneda saanud, et nad lahingi järele riisujaid ja mõrtsukaid hulga kaupä furnute kallale näinud tungiwat, et neid riisuda ja ära purustada ja ka haawatute kallale, et nende elule hirmsa piina ja walu järele otsa teha.

Ülemal nimetadud kaks suuremat meest ei ole mitte ainukesed, kellega nenda sündinud, waid ka mõnda lihtlabast soldatit on seesugust jäledat ja koledat lugu tunda pidanud saama. Selle pärast ei ole sugugi tarwis kahewahel olla, et Türgi walitsus seesugusid hirmsaid tegusid ei keela, waid alamatele sõjawäe juhatajatele seks koguni wist luba annab.

Wiimast tõendust tunnistab weel see asi õigeks, et Türgi sõjavägi kõigist Euroopa wiisidest ja kombedest lugu pidamata „punase risti“ ametnikka keelab oma tööd lahingi platsi pääl korda saata. Nii pea kui walge lipuga wälja mindi haawatuid ja surnuid kokku korjama, hakasiwad Türgi batareid walgele lipule tuld andma, mis läbi kaks haawatute kandjat oma truuse ja hoole kandmise ohwriks saiwad. Sest tuli siis, et palju haawatuid ja surnuid lahingi platsi pääle maha jäiwad, sest aitajad ei wõinud Türgi tule pärast millgi wiisil nende juurde saada. — See on põlastamise wäärt, kui toored weel Türklased praegusel ajal on; rööwimine ja tapmine ei näita nende meelest suurem asi olewat! Seesugust hirmust lugu peab meie päiwil weel haritud Euroopa rahwa seas sündima! Kas see ei ole hirmsam kui hirmus!

III.

Ühelt poolt kasina aja ja teiselt poolt kitsa ruumi pärast on meil wõimata kõiki juhtumisi, mis Septembri kuus ette tulnud, pikalt ja täielikult kõneleda ja selle pärast palume lugejaid sellega leppida, kui meie neile juhtumisi üksnes lühedalt kõneleme. Tärgmises andes selle wastu loodame neist juhtumistest, mis meie nüüd nii liig lühedalt jutustama peame, pikemalt ja selgemalt kirjutada. Seks ajaks tulewad ka sõja pidamise kohtade päält pikemaid sõnumid, mis ettevõtmisi ja sündusi täielikult jutustawad. Esiotsa antakse üksnes olgu telegrahwiga ehk ka kirjaga lugu lühedalt täada ja hiljem siis, kui aega olnud kõiki täadusi kokku wõtta, tulewad täielikud täadused.

Üks kindral=adjutandi Mansei ratsawäe jagu, keda kindral Zimmermann Tator=Basardshiki poole wälja oli saatnud, läi 14. Septembril Tshuboag=Rujuski ligidal hulga Tsherkesslasi. 15. Septembril läks ta Tator=Basardshi ligidale, kihutas 700 Tsherkesslast tagasi, tegi neile suurt kahju ja ajas ka jalawäge, kes mägedest appi tuli, kange suurtüki tulega põgenema. Basardshikis oliwad sell ajal Türgi=Egiptuse soldatid sees. Wene kahju oli mõlemail päiwil wäike: 14. Septembril langesiwad 17 soldatit ja üks ohwitser ja üks soldat sai haawatud. 15. Septembril ei saanud Wenelased sugugi kahju.

16. Septembril hakkas kindral=adjutant Mansei, kes üksnes waenlasi wälja waatama oli läinud, tagasi minema, läi

tee pääl weel 300 Tshherkeslast ja läks siis wana koha pääle tagasi. Nelja pääwaga oli ta kaks sada wersta maad ära käinud. 16. Septembril leidfiwad Wenelaste pool 12 meest surma.

Mõne aja oliwad Türlased Shiplas kaunis wagu si olnud, aga wiimaste pääwade sees ometi jälle uueste Wenelastele tuld hakanud andma. 12. Septembrist pääle wältas kange suurtüki lastmine neli pääwa ühte järge edasi. Iziäranis tegi Türlastele see kangeet pääwalu, et Sweeti Nikolai mägi Wenelaste käes oli, kust Türlastele kerge kahju teha oli ja selle pärast püüdsiwad nad, maksu mis maksab, seda oma kätte saada. Seda ettewõtmit wõtsiwad Türgi wabatahtlikud mehed eneste pääle. Kui mõni 16. Septembri õhta oleks ütelnud, et Türlased sell bösel Wenelaste kallale tungiwad, siis ei oleks keegi seda uskunud, nenda osawalt mõistsiwad Türlased oma nõu warjul hoida.

See oli homiku kellu pool neli, kui korraga Türgi wabatahtlikud mehed Wenelaste kallale tungisiwad. Kuu ei paistnud enam, — tähtede walgulsel wõisiwad Türlased ometi wäga hästi aru saada, kus Nikolai mägi oli. Pea aga saiwad Wenelased Türlaste tulekust märku ja hakasiwad neile tuld andma. Kõigest sest hoolimata tungisiwad Türlased ometi kõigest jõust edasi ja saiwad pea asjaga tõeste nenda kaugele, et Shipla S. Nikolai mäe hari nende kätte langes. Nad oliwad mäesõjaga juba Montenegros tuttawaks saanud, mis pärast neil siin mäe ärawõtmine seda hõlpsamalt korda läks. Kui Suleiman pashale kuulutati, et Nikolai mägi Türlaste käes olla, oli ta rõõm otsata suur, sest ta arwas, et sellega kõik Shipla tee tema pärast on. Aga wale puhas, ses tükis eksis ta rängaste. Pea tungisiwad Wenelased ometi uue jõuga Türlaste kallale ja wõtsiwad neid nenda tubliste käsile, et need kauem enam wastu panna ei wõinud, waid taganema pidiwad. Pärast lõunat kellu neljani wältas wõitlus. Kui see wiimaks lõppes, oli Türgi poolt ligi tuhat haawatud, pääle

selle aga weel hullk surma saanud. Nenda õnnetumalt lõpes Türglastel see wõitlemine, kust nad suurt kasu lootsiwad leida.

See oli 19. Septembril, kui ooberst Lööwis of Meenar oma Wlaadikawkasi soldatitega Radomirsa küla juures ühe suure Türgi wooriga kokku puutus, mis ta sedamaid ära wõttis. Tuhat karielajat ja 80 hoost langesiwad Wenelaste kätte. Radomirsa sild ja telegrahw, mis Türglased hilja aegu ära parandanud oliwad, saiwad ära purustatud.

20. Septembril sai suur sild Tsherwenbergi küla juures ära põletatud.

23. Septembril sai Wene korpusest, mis Osman Basaris oli, üks jagu sõjawäge Kosljubegi külasse saadetud, et Basshi-Bosukisi nende hirmsate tegude pärast nuhelda. Türglased ei olnud endid sugugi seesuguse kallaletungimise wastu walmistanud; palju saiwad neist haawatud ja surmatud ja kes weel elusse jäiwad, põgenesiwad ära. Wenelaste pool langesiwad üksnes kaks soldatit ja kaks ohwitseri ja 10 soldatit saiwad haawatud.

Rustshuki sõjawäe jaust tungis 25. Septembril wäike Türglaste hull Koshewa küla kallale, sai aga ometi tagasi löödud.

26. Septembril tungisiwad Türglased lõune ajal Radikiwis Wene eeswahtide kallale, saiwad aga appi tulnud tagawara wäe abiga suure kahjuga tagasi löödud. Wenelaste pool ei langenud enam kui neli meest.

Radikiwis oli Türglastel palju wäge koos, aga siiski pidiwad nad Konstantja ja Sadina Wenelaste kätte andma.

Sell ajal sattusiwad Wenelased ka Türgi laewadega kokku ja üks Türgi sõjalaew sai jälle otja. Suba 17. Septembril saatis kapten-leitnant Dikow, kui ta laewadega weel 12 penikoormat Suliina jõe suust laugel oli, leitnant Krugskofi, Friidrihsi, Losinski, Strjagini, Radetski ja grahw Stroganowi paatidega wälja torpeedosid panema. Ehk küll Türgi joomuslaewad paatidele tuld andsiwad, sai ometi ettewõtmine korda saadetud. 27. Septembri homiku kellu wiis läks Dikow,

kui ta torpeedode panemisest sõnumit oli saanud, Suliina poole ja saatis aurulaewa „Dpöiti“ ette vaatama, et torpeedode otja ei jattu. „Dpöiti“ taga oli „Waroona“, kelle pääl Dikow oli ja siis mitmed muud laewad.

Kui nad weel kuus penikoormat Suliina jõe suust kaugele olitwad, nähti ära, et Suliinast aurulaew „Kartal“ ja üks suurem puust batarei aurulaew neile wastu tuliwad. Kui Dikow „Dpöitile“ käsku oli annud ümber pöörda ja „Waroona“ päält jalawäe mehed karmeste maale oliwad saadetud, läks ta Türgi laewade wastu. „Kartal“, mis üksnes kolm jalga wee sees oli, pääsis õnnelikult üle torpeedode, aga „Waroona“ kuulid sundisiwad teda ometi ümber pöörma. Selle aja sees tuli suurem aurulaew ligidamale ja juba oli wõitlemine alanud, kui korraga suurt wee sammast nähti ja laew torpeedode külge puutudes hukka läks. „Kartal“ ruttas sedamaid Suliinasse tagasi. Türgi laewa hukkaminemist nähes tõstiswad Wenelased walju hurraa hüüdmist.

Leitnant Friidrihs tõi laewa tüüri lipu ära. Mõned Türglased pääsisiwad wist selle läbi eluga ära, et nad kõrkasse saiwad. Soomuslaew, kes wist ka Wene laewade wastu minna tahtis, ei liigutanud selle pääwa ennast enam paigalt. Dikow läks teisel pääwal isi soomuslaewa kallale ja tegi temale kaunis hääd kahju. Wenelaste kahju ei olund kuigi suur; kaks soldatit saiwad surma ja neli haawatud.

Pisut aega enne seda, kui 27. Septembril Doonau jões suur Türgi sõjalaew hukka läks, saatis kindral Karzew Lowtshast Tarasjowi juhatusel all hulga Kassakaid wälja Türglasti vaatama. Tarasjow tungis Izwori ja ajas säält palju Türglasti wälja. Teisel pääwal pääle selle jõudis ta Galata külasse, kihutas säält 300 Bassi-Bosuki wälja ja ajas neid kunni Telebeni linnani taga. 29. Septembril tungis Kassakate hetman Antonow ilma wotmata Telebenisse Türglaste kallale, mis Tarasjow enne ka juba teinud oli. 29. Septembril tungis Tarasjow üle Bidini jõe ja pekssis Türglasti lähemast külast wälja. Umbes

80 waenlast langesiwad ja nende ülem ja 11 soldatit saiwad wangi wõetud. 700 Bulgaaria naist ja last, keda Türglased wangis pidasiwad, saiwad selle läbi wabaks. Siit põbris Tarasjow ometi aga jälle ümber.

Armeenia maal, kus esiotsa Wenelased kaunis kärmeste edasi läksiwad, hakas sõja õnn umbes sellisamal ajal kui Euroopa Türgi maal Türglased wõitu saiwad, Wenelaste poolt kaduma. Nad ei saanud enam edasi, waid pidiwad koguni taganema ja peaaegu kõiki kohti, mis nad kätte oliwad saanud, jälle Türglaste kätte tagasi andma. Karssi linna ümberpiiramisest ei olnud enam juttugi, see oli wõimatumaks saanud. Mitmed Türgi salgud tungisiwad koguni üle Wene piiri, kus nad riisuda ja röwwida püüdsiwad, mis Wene sõjawägi, kes piirest kaugel ei olnud, ometi igapäidi keelda püüdis.

Mitmed arwasiwad koguni, et Wenelased Armeenia maal suuremat sõda sugugi alustada ei taha, waid üksnes Türglasti hirmutada püüawad, et nad oma sõjawäge kahte jalku jautaksiwad, mis läbi neil Bulgaaria maal, kus päriseste sõbida taheti, Türglastel Wenelastele wähem wäge wastu saata oleks. Ka Türglased arwasiwad isi seda ja selle pärast wõeti nõuks umbes kümme tuhat meest Armeenia maalt ära kutsuda ja neid Bulgaaria maale Wenelaste wastu saata. Sellegi poolest jäiwad Muktar ja Ismail pasha oma sõjawäe jagudega ometigi Wenelast walwama. 13. Augustil tungisiwad Kisil-Dapas Türglased Wenelaste kallale ja selle läbi tõusis kaunis werine wõitlemine.

Wõitlemine algas Wenelaste pahemal pool küljes. See oli 13. Augusti homiku kellu pool neli, kui Türglased äkiste Kisil-Dapa mäe kallale tungisiwad, kus üks ainus bataljon Wenelast oli ja mäe nende käest ära wõtsiwad.

Pea saiwad Türglaste kallaletungimisest teised bataljonid täadust ja tungisiwad nüüd ka waenlase wastu wälja, nenda et wõitlemisest, mis pärast lõunat kellu 5 wältas, 20 Wene bataljoni osa wõtsiwad ja Türgi sõjawäe keskkohta ja pahemat

külge suure kahjuga kunni nende kantside juurde Uladshi-dagi ja Sagni mäe juurde tagasi ajasiwad. Wõitlemise ajal oliwad Türklased Kifil-Dapa mäge ometi sell kombel kindlaks teinud, et, kui Wenelased seda tagasi oleks wõtta tahtnud, see palju ohwrid oleks maksnud. Et Kül-Berimist ja Bash-Kadiklarist laagrest ära mindi, arwati, et Kifil-Dapa mäest enam suuremat kasu ei ole ja selle pärast wõeti nõuks seda Türklaste kätte jätta. Kui kangeste Türklased kallale tungisiwad, seda wõib kõige parem jaadud kahjust aru saada. See lahing maksis Wenelastel kaunis palju mehi: 9 ohwitseri ja 262 soldatit saiwad surma, 29 ohwitseri ja 627 soldatit haawatud.

Esimeste hulgas oli würst Zereteli Mingreli rügemendist, Kawagini rügemendist leitnant Stogajew, kapten Grinewitsh, leitnant Petropawlowski, Imeretini rügemendist ülem Sannowski ja Aleksandrowski ja Sewastopoli rügemendist leitnant Prossenko.

Haawatute hulgas oliwad: kindral-leitnant würst Tshawtshawadse, kindral-major Komarow, Tereki batarei juhataja Proserkewitsh, pääle selle üks kapten, neli staabi-kapteni, neli ülemat leitnanti ja wiis alamit leitnanti.

Wene sõjawäed, kes terve Mukhtar pasha sõjawäe vastu oliwad pannud, kuhu ka weel Karsist sõjamehi appi oli kutsutud, taganesiwad, kui teisel homikul ära wõis näha, et waenlasi kantsidest mitte wälja ei wõinud ajada, wana koha pääle Kurjuk-Daara poole, kuhu sõjawäe ülemjuhataja wahel ajal isi ka jõudnud oli.

Siia Kurjuk-Daara ligidale jäiwad Wene sõjawäe jaud kaunaks ajaks paigale. Kes ometi arwanud oliwad, et Aasia maal tõsiselt sõda ei taheta pidada, need pidiwad ometi pea aru saama, et nad efsinud oliwad ja nende hulgas oliwad ka Türklased, kes oma wäge selle pärast hulga wähenanud oliwad. Düki aega oli see küll juba edasi wälitanud, kus Wenelaste ja Türklaste wahel enam suuremat wõitlemist ette ei tulnud, aga Septembri kuu sees pidi lugu selle poolest ometi

teiseks minema ja Türklased oma eksituist liig hilja tunda saama, sest nüüd tõusivad uueste suuremad võitlemised, kus Türklased iga korra kahju pidiwad saama.

Augusti kuu lõpetusel tuliwad Türklased oma laagrega umbes 8 wersta Wenelaste ligidamale. Ismail pasha sõjavägi oli umbes 35,000 meest suur. 6. Septembri hommiku kellu kuue ajal hakasiwad Türklased korraga oma batarcidest Wenelastele tuld andma. Suurtüki lastmine kestis kellu 12 lõuna edasi, kus juures ikka rohkem ja rohkem waenlasi mägede otsast maha tuli. 7. Septembri hommiku kellu 9 ajal tungiswad kaks salku Türklasi Halfali poole. Range suurtüki lastmine algas uueste. Võitlemine wältas kellu 11, mis pääle waenlased oma laagresse tagasi läksiwad. Kellu kolme ajal pärast lõunat tungiswad Türklased Halfali ja Werhnije Tsharutshi küla poole. Kahe tunni võitlemise järele lõiwad Baku, Tamani ja Stawropoli rügemendid Türklasi ometi tagasi ja ajasiwad neid põgenema. Enne kui ilm pimedaks läks, tungiswad 500 Bashi-Bosuki Wene eeswahtidest läbi, aga Kassakad ajasiwad neid sedamaid ometi põgenema, ilma et midagi kahju teha oleks saanud.

Mõned pääwad läksiwad selle pääle jälle rahulikumalt mööda. Juba 15. Septembril tungis ometi Ismail pasha 12 bataljoniga kindral Tergukasfowi sõjawäe jau kallale, kes Tsharutsha ligidal oli. Kui tükk aega wõideldud oli, löi Kubani rügement Türklased tagasi ja Kubani, Derbenti ja Stawropoli rügementide soldatid ajasiwad neid seitse wersta maad taga. Istäranis agarad oliwad Kubini rügement ja 19. suurtüki wäe brigadi 4. batarei ja 28. suurtüki wäe brigadi teine batarei. Türklaste kahju oli suur. Wenelaste seast saiwad järgmised suuremad mehed haawatud: kindral-leitnant Dewel ja Kubini rügemendi juhataja ooberst Rabenin. 16 meest langeiswad ja 148 saiwad soldatitest haawatud.

Sellsamal ajal saiwad Wenelased ka Dagestanis wõitu, kus wiimasel ajal Türklaste äritamise pääle rahwas mäsama

hakanud oli. Mässajad tungisivad Georgijewi silla ja mitme wäikese paiga kallale Gunibi maakonnas. Mässamine tõusis kõige esmalt Kabetias, 9. Septembrist saadik lagunes ta aga ka Kaasi-Kumishi, Kaitaho-Tabalarani ja Kjurini maakonda lõune ja kesk Dagestanis. Et aga sõjawäge sedamaid mitmest küljest appi kutsuti ja Dereki jauskonnast würist Nakashidshe ühe sõjawäe jauga warsti sinna jõudis, waigistadi mässamist esmalt Gunibi maakonnas ja selle pääle ka muudes kohtades lõune ja kesk Dagestani maal. Würist Nakashidshe ja ooberst Ter-Nsfaturowi sõjawäe wahwuse läbi saiwad mässajad mitu korda löödud. Need ajasivad Ul Lawashis ja Ul Kutishis umbes 6000 mässajat laiale. Wene wäe karme edasitungimise pärast sai mässamine peaaegu igal pool waigistatud. See mässamise waigistamine maksis Wenelastel umbes 130 meest.

20. Septembril tungisivad Wene sõjamehed Muktar pasha pahema tiiva kallale, kes wäikese ja suure Sagni mäe otjas enestele kindlaid kohti teinud oli. Waewalt oli päike tõusnud, kui Wenelased Karajalist, kus nad laagres olivad, edasi minema hakasivad.

Kolmes jaus tungiti Türlaste kallale ja nende jagude juhatajad olivad kindral Sheremetjew, Koop ja Chako. Homiku kellu 8 oli kindral Sheremetjewi sõjawäe jagu suure Sagni juba tormiga ära wõtnud. Küll tungis kindral Koop ka kõigest jõust wäikese Sagni kallale, aga paraku ei tulnud ta ettewõtmisest midagi wälja.

Kindral Chako sõjawäe jagu püüdis suurtükkidega ja jalawäega kangeste Türlastele, kes Hadswali pool olivad, tuld andes seda keelda, et need mitte teiste jagudele Awliari ega Wisinkiwisse abi ei saadaks. Siin juures peab nimetama, et korpuse juhataja kindral-leitnant Boris-Melikowi käsku, neid kohti ära wõtta, mitte wõimalik ei olnud täita. Põune ajaks olivad Türlased juba palju abiwäge oma kindlate kohtade pääle kokku kogunud. Selle aja sees oli Kisil-Tapa mägedele nii hästi jala- kui ka suurtükikwäe poolest tuld hakatud andma.

Et küll kindral Shefkownikowil wäha mehi oli, wöttis ta ometi ühe jau Uladšha mäe künkaid ära. Sedamaid katfus ta igapidi ennast waenlaste wastu walmistada, ja see oli ka suureks õnneks, sest pea kippusiwad Türlased ta kallale ja püüdsiwad tema sõjawäe jagu ümber piirata. Shefkownikow löi aga siiski waenlasti enesest tagasi ja pääsis õnnega laagresse tagasi. Kõik teised sõjawäe jaud pidasiwad wõitlemise paigal õomaja ja nimelt nendesamade kohtade pääl, mis nad, kui ilm pinedaks läks, kätte oliwad saanud.

Reßknädali 21. Septembril ei wõtnud Wene sõjawäe parem tiiw peaaegu midagi ette, mis isäranis kahest tähtjast asjast tuli. Esiteks oliwad sõjamehed wäga wäsinud ja teiseks tuli weest kange puudus kätte, mis ilma wiwitamata waja oli muretšeda. Selle pääwa matsiwad Wenelased surnud maha ja kandsiwad haawatud ära. 20. Septembril oliwad 9 ohwitseri langenud ja 60 haawatud saanud, nendasama umbes 1000 soldatit surma leidnud ja ligi 2000 soldatit haawatud saanud. Hulk Türlasi oli esimese pääwa Wenelaste kätte wangi sattunud. Wastu õhtut tungisiwad Türlased selle nõuga Wenelaste pahema tiwa kallale Subotanis, et Wenelasi enestest eemale ajada. Siin tõusis wihane wõitlemine, aga Türlased saiwad wiimaks ometi tagasi löödud. Selle aja sees saatsiwad Türlased wõitlemise paiga taga hulga sõjawäge Kisil-Tapast Awaljari. See Subotani wõitlemine kui ka Türlaste Awaljari poole minemine sundis Wenelasi kindral Sheremetjewi mehi tagasi kutsuma, kes sell wiisil suurt Jaguit maha jätma pidiwad, mis nad pääw enne seda tormiga ära oliwad wõtnud. Türlased püüdsiwad enne seda Wene batareisid ümber piirata, aga õnneks oli Wenelastel üks jagu ratsa wäge ühes lõhustikus warjul, kes, kui Türlased weel umbes 200 sammu kaugel oliwad, neid hirmsa tulega wastu wõtsiwad. See kange tuli sundis Türlasi Subotani taganema. Suur lage paik oli Türgi surnukehasti täis. — Wenelaste poolt langes selle pääwa 3 ohwitseri ja 40 soldatit, 11 ohwitseri ja 250 soldatit saiwad haawatud.

22. Septembril hakaswad Bene parema tiwa sõjamehed Kabahtapa mäe poole tagasi minema. Türlklased püüdsiwad seda keelda, mis neil aga korda ei läinud. Wastu löunat ühendas Muhtar pasha pahem tiw ennast Karssi sõjawäega ja tungis wihaselt Bene parema tiwa kallale, sai aga ometi tubliste suurtüki ja püssi tulega wastu wõetud ja suure kahju tagasi löödud. Pärast löunat kellu 4 tungiswad Türlklased weel korra kallale, aga nendasama ilma asjata.

Sell wiisil lõpes suur kolme pääwane wõitlemine. Bene paremat tiwa juhatas kindral-leitnant Boris-Melikow, pahemat kindral Casarew, üleüldine juhataja aga oli suurwürst Mihael Nikolajewitsh. Türlklaste üleüldine kahju arwatakse 6000 meest suur olewat.

Kui aga Dagestanis mässajad weel korra wastu hakata katsusiwad, löi Ter-Asfaturow 18. Septembril Kaja Kenti ja 21. Septembril Dshemi Kenti küla juures neid uueste. Wastasi, kes löödud saiwad, oli umbes 4000 meest; nende kahju oli neis wõitlemistes umbes 550 meest suur; pääle selle saiwad weel 300 meest wangi wõetud.

26. Septembril taganesiwad Türlklased endiste kohtade päält umbes 6 wersta kaugemale löüne poole, mis pääle Benelased kohe nende asemele astusiwad ja enestele Kisil-Dapas ja Subotanis kindlaid kohti walmistasiwad. Kui Türlklased aga seda nägawad, tuliwad nad lähemate mägede otjast maha ja algasiwad wõitlemist, mis nenda kaua wältas, kuni ilm pimedaks läks. Muhtar pasha püüdis Madsha mäe kün-gaste pääle paigale jääda, mis tal ometi mitte korda ei pidanud minema. Sest saadik kui Türlklased 15. Septembril suurt kahju saiwad, ei julgenud Ismail pasha enam Benelaste kallale tungida. Ta hoidis ennast parem rahule, sest kui ta wõitlemist oleks alustanud, kes teab, kuidas ta käsi' siis jälle käia oleks wõinud. Eks ta seda Muhtar pashast näha ja temast õpetust wõtta ei wõinud.

Septembri kuu lõpetusel ei olnud Venelased Aasia maal viimaste võitude pääle waakamata sugugi kaugemal, kui nad sõja hakatuses olivad. Siiski ei pidanud seesugune lugu kaua kestma; need viimased võitlemised olivad jeda teinud, et pea peaaegu terve Muktar pasha sõjawägi ja hiljem ka Karsfi linn Venelaste kätte pidiwad langema ja Venelased ilma mingisuguse suurema takistufeta rutuste edasi minema. Kauga aega oli ilma asjata küll juba ära wiidetud, eks nüüd rutulist edasiminemist tarwis ei olnud, et suurt ettevõtet korda saata.

Sellega lõpetame lühikest ülewaatust nende juhtumiste üle, mis Septembri kuus ette tulnud ja loodame neist järgmises andes pikemalt kõneleeda. Selle andesse on aga selle eest lühike lisa üles pandud, kus Bene maa endistest sõdadest Türgi maaga ja Türglaste hirmsatest tegudest wäikest pilti näidata püüetakse, mis küll selle ande jaoks hakatuses ei ole kirjutatud, aga selle raamatu trükki lastja soovimise pääle ometi siia ligipandud on.

Lisa.

I.

Waatame lõpetuseks weel lühedalt selle pääle, kui mitu korda Wenelastel juba homiku maa naabritega, esmalt Bütsantsia ja pärast Türgi riigiga sõda olnud ja meie saame näha, et nende hulk mitte wäike ei ole.

^{Wastal}

865. Kuurik tungib Wenelastega esimest korda Konstantinoopoli linna alla, kus mere pääl wõitlemine tõuseb.
903. Dleg lähab 2000 laewaga Greeklaste wastu, aga ei saa ometi Konstantinoopoli alla. Ranna äärsed maad saawad ära wõetud ja laastatud.
941. Sigor kipub Konstantinoopoli alla, aga Teoofanes saab ta pääle wõitu.
944. Sigor tungib uueste sõjawäega Doonau jõe äärde, nenda et Greeklased temale peawad maksu hakama maksma.
971. Swätoslaw saab Silistra linna juures Johann Dsimišhi läbi ära wõidetud ja peab taganema.
988. Wladiimir I. alustab Konstantinoopoli wastu ristsõda ja wõtab Herfoni linna ära.
1016. Wstislaw tungib Tauria maale.

1040. Jarosláw lähab 100,000 mehega Konstantinoopoli kallale, aga tormid ja Greeka tuli teewad tema laewadele otsa, nenda et ta 1043 rahu tegema peab.
1080. Bladiimir Monomáhos tungib Tauria maale.
- Müüid algawad Wenelastel sõjad Mongoollastega ja kodusjed tülid, kus enam wõimalik ei ole Konstantinoopoli kallale tungida. Selle aja sees oliwad Türklased Wenelaste asemel Konstantinoopoli oma kätte saanud.
1672. Aleksei alustab Türklastega sõda.
1677. Feodor sõdib Türklastega edasi ja wõtab Ukráine maa ära.
1680. Rudsini rahu Wenelaste ja Türklaste wahel 20 aasta pääle. Kolm sõda.
1695. Peter Suur alustab Türklastega sõda, wõtab 1696 Asówi ära ja saab Perekópis Türklaste pääle wõitu.
1699. Karlowitsi rahu, kelle järele Asów Wene maa omaks jääb. Kolm korda tungitakse Türklaste kallale.
1710. Türgi maa kuulutab Wene maale sõda. 1711 tehakse Falsis rahu, kelle järele Asów jälle Türklaste kätte sattub. Kaks korda tungitakse Türklaste kallale.
1736. Münnih tungib Wenelastega Krimmi ja wõtab Asówi ära.
1737. Münnih wõtab Dtsaakowi ja terwe Moldau maa ära.
1739. Wenelased saawad Stawudtsaanes ja Hotsimis wõitu.
1740. Hotsimi rahu. Asów jääb Wene maa omaks. Neli Türklaste kallale tungimist.
1768. Türgi maa kuulutab Wene maale sõda. Galiitsin ja Rumántšow tungiwad kahe sõjawäega Dnjesteri jõe äärde.
1769. Galiitsin lööb Türklasi ja wõtab suurema jau Walahei maad ära. Katariina II. asutab nende wõitude mälestuseks St. Georgi ordo.
1770. Drlów saab Türgi sõjalaewade pääle Hiiose saare juures ja Eshesma lahes täielikku wõitu. Wenelased

- wõidawad Türglasi Karga jõe ja Kabuli järwe ääres ja wõtawad Benderi ära.
1771. Lahingid Bukaresti ja Babadaghi juures. Rahu kauplemine algab.
1773. Rumäntsow wõidab Kanagnaras Türglasi ära, peab aga Silistra ümberpiiramist järele jätma.
1774. Rumäntsow lööb Türglasi Basardshikis. Wene maa teeb Türgi maaga Kutshuk-Kainardshis rahu ja saab Zeniikale, Kertshi, maakonnad Dnjesteri jõe ääres, waba laewa sõidu luba Musta mere pääl ja Dardanellidest läbipääsemise õigust enesele. Kuus Türglaste kallaletungimist.
1787. Türgi maa kuulutab Wene maale selle pärast sõda, et see ennast Austria maaga tema wastu ühendanud.
1788. Rumäntsow tungib Moldau maale, aga ei pääse enam edasi. Potjomkin wõtab sõja ülema juhatusse enese pääle ja katab Türglaste käest Dtsaakowi linna ära. Sewastopolis aga saawad Türglased Wene laewade pääle wõitu.
1789. Galats, Akjerman ja Bender saawad ära wõetud. Suwoorow lööb Türglasi Fokshaanis ja Austrialas-tega ühes Martineshtis. Gotsim langeb Wenelaste kätte. Laudon wõtab Belgradi ära.
1790. Suwoorow wõtab Kilianoowa ja Ismaili tormiga ära.
1791. Sistoowas tehakse Austria maaga, Tassis Wene maaga rahu. Austria maa annab kõik tagasi, mis ta ära wõtnud, Wene maa saab Türglaste käest Dtsaakowi ja maad Dnjepri ja Dnjesteri wahel. Neli korda tungitakse Türglaste kallale.
1806. Wenelased tungiwad üle Dnjesteri jõe Moldau maale ja wõtawad Gotsimi, Benderi, Tasssi ja Bukaresti ära.
1807. Wene maa wägi wõidab Türglasi Urbadshais ja laewad Lemnose saare juures ära. Kaks Türglaste kallale tungimist. Sõjariistade rahu kahe aasta pääle.

1809. Miloradowitsh lööb Türglasti Slobodskias ja Giurgeewos. Würst Bagratsion lähab Wenelastega Galatsist üle Doonau jõe. Isattshi, Tultsha, Matshini, Hirsowa ja Ismail saawad ära wõetud.
1810. Kamenski tungib kunni Shumla ja Warna juurde, aga ei wõi kummagit ära wõtta. Battinis langeb Türglaste laager tormi jooksmise järele Wenelaste kätte. Ruffshuk, Silistra ja Nikoopoli saawad ära wõetud.
1811. Kutuufow paneb Doonau jõe ääres Türglaste wastu ja wõtab Türglaste laagre Slobodseas ära.
1812. Bukaresti rahu. Kolm Türgi maale tungimist.
1828. Wenelased lähawad Satunoowo juurest üle Doonau jõe. Brailow saab ümber piiratud ja ära wõetud, nendasama ka Warna.
1829. Silistria ja Ruffshuk saawad ära wõetud. Diibitsh lähab Wenelastega esimest korda üle Balkani mägede ja wõtab Adrianoopoli linna ära. Adrianoopolis tehakse rahu. Kaks Türgi maale tungimist.
- 1854 ja 1855. Ilmaaegu Silistria ümberpiiramine ja Krimmi sõda, mis järgmisel aastal 1856 Pariisi rahuga lõpeb.
1877. Wene maa kuulutab Türgi maale sõda. Wenelased tungiwad Galatsist ja Simnitsast üle Doonau jõe ja wõtawad Nikoopoli kindluse ja Balkani mägede teed ära.

Seft lühikesest ülewaatusest wõib näha, et Wenelased oma riigi alustamisest saadik kunni täna pääwani homiku poolsete naabritega mitte wähem kui kakskümmend korda sõdinud ei ole, et Musta mere äärsid maid oma kätte saada. Kui mitte üksnes Argonautide käigud, waid ka ülepää kõiit üheksama, kümne ja üheteistkümneme aasta saja sõjad maha arwatud saawad ja Aleksei sõjast pääle Türglaste kallale ja Türgi maale tungimise järele saab rehkendadud, mis selle pärast väga hästi wõimalik on, et maa looduse pärast iga aasta sõda uueste peab algama, siis on 1877 aastane Türgi

maale tungimine Wenelastel Türklaste wastu juba kolmekümne kolmas. Hakame aga Peeter I. arwama ja loeme üksnes täielikka sõdasi, siis on 1877 aastane sõda sest saadik Wenelastel Türklastega kümnes, nagu seda „Sõja sõnumite“ esimeses andes pikemalt üles näidanud oleme. Tõeste, see sõdade hull ei ole laita! Türklased on küll juba karistada saanud, aga kõik see ei taha neil midagi mõjuda, sest nii pea kui sõda mööbas, on neil kõik jälle unustatud ja nad katsuwad wana wiisi edasi elada. Lubamise pääle on Türklased küll agarad, aga lubamise täitmine — see puudub neil peaaegu täieste. Kui mitu korda ei ole nad ristirahwale paremat põlwe tõutanud, kui neil häda käes olnud ja nad abi leida ei wõinud, aga nii pea kui häda mööbas oli, ei mõtelnudgi nad enam ristirahwa elu kergituse pääle. Türklased oliwad korra midagi õppinud, mis nad wäga hästi mõistsiwad; mispärast pidiwad nad seda kallist kunsti maha jätma ja midagi uut õppima, mis neil sugugi meele pärast ei olnud. Seda mõtlesiwad Türklased, jättsiwad selle pärast kõik uuendust teiste hooletaks ja kõndisiwad wana rada edasi kunni selle ajani, kus praegune wiimane sõda hakkas.

Sootuse järele saab Wene maa pika wõitlemise järele nüüd ehk wiimaks asja ometi nenda kaugele ajama, et praegusel Türgi maal üksford ometi uus elu algaks. Nüüdne Türgi walitsus saab seda küll waewalt korda saatma. Selle pärast peame ütleva, nagu wana ajal Raato Roomas Kartago üle, meie ajal Türgi riigi üle: „censeo Turciam delendam esse!“ Türgi maa saagu otja! Kui see sündinud, üksnes siis võib endises Greeka riigis uus elu algada, nagu seda kõigel Euroopa maal leida on.

II.

Hirmsad ja jäletumad on need teud, mis Türglased nüüd sõja ajal waese ristirahwaga teinud, nenda et igal ühel, kes seda loeb ehk kuuleb, mis waeste usu wendadega sündinud, süda pöörutama hakab ja juuksed pääs püsti tõusewad. Poolmetsalised on Türglased endisel ajal juba olnud ja ehk küll waimu walgus nüüdsel ajal Euroopa maal igale poole tunginud, näitab see ometi, kui oleksiwad Türglased puust ehk rauast; mis nad korra on, seks nad jääwad ja ei paranda endid mitte. Wiimasel ajal ööldakse küll wäha edenemist näha olemat, aga see kõik on liig kassin ja ei mõju palju; wanad wiisid on Türglastel liig armsad ja nad ei taha nendest lahkuda. Doorus, roojus ja sõgedus on wanast ajast saadik juba Türglaste omadus olnud ja õnnetuseks praegugi weel. Küll on katsutud iga wiisi Türki maale paremaid elu wiisid asutada, aga ikka jääwad Türglased selle wastu tuimaks ja pidasiwad wanast jeda tuimemine kinni. Mõudmise pääle oliwad nad hakajad küll lubama, aga kui wiimaks sõna pidamine tuli, siis ei olnud täitjaid kuski. Ammugi on Türglased selle pärast rasket ja ränka nuhtlust teeninud; Euroopa maalt, mis kõigil teistel maailma jagudel eesmärgiks on ja kus hääd elu wiisid, õpetus, waimu haridus ja kõik elu walgus walitsema peatsiwad, siit Euroopa maalt oleks ammu neid peetud olema wälja aetud Asia maale tagasi, kust nad wiieteistkümmemas aasta sajas

fiia tulivad ja aastal 1453 Konstantinoopoli linna ristirahwa käest ära võtsivad, aga see on ime, enamiste kõik riigid hoiawad nende poole, nagu oleksivad nad õiglased inimesed ja et nad ära näewad, et neile midagi wiga ei tehta, siis lähawad nad seda julgemaks ja teewad weel suuremat kurja. Enamiste kõik riigid püüawad oma kasu, mis nad Türklaste käest rohkel mõõdul saawad ja et see mitte otša ei lõpeks, kui nad Türklasi kudagi wiisi pigistama ehk karistama hakaksivad, siis lasewad nad neid täieste oma tahtmist teha. Oh õigus, õigus, kuhu oled sa jäänud! Kui palju otsivad sind taga, aga ei leia sind mitte, sest sind müüakse tühja palja filmapilgu kasu eest ära ja tehakse su walitsusele otša!

Ütle mata kurwad on need lood, mis paraku weel üheksateistkümnemas aasta sajas sündima peawad! Üksnes Wene maa ei hoidnud ses tükis teiste riikide poole, üksnes Wene maa püüdis suguwendade eest muretšeda, aga nii sagedaste kui ta sellest juttu tegi, nii sagedaste tulivad teised riigid wahale ja segasivad asja ära. Mis teised riigid isi teha ei tahtnud, seda ei tahtnud nad ka, et see ülepää sündima pidi. Wiimaks pika ootamise järele lõpes aga Wene maa kannatus otša ja ta kuulutas 12. Aprillil 1877 Türklastele sõda. Oh kuidas läksivad nüüd Türklased isi ja nende sõbrad keema! Nad waletasivad igal pool rahwale ette, nenda et suud wahutasivad pääs, et neile ülekohut sündida ja nad midagi paha teinud ei olla. Muidugi mõista, et rumala rahwa seast palju seejuguft wale juttu uskusivad, mis neile ette lobisedi, ilma et aimata oleks wõinud, et Wene maa üksnes selle pärast Türki maaga sõda algas, et ristirahwas Türki riigis inimese õigust ja wabadust saaksivad. Türklastel enestel oli süü küll täada, mis pärast Wene maa nendega sõdima hakkas, nimelt ristirahwa ränk piinamine, aga see ei olnud nende meelest midagi; kes pidi nende arwamise järele selle üle niisjuguft kára tegema, sest üks ristirahwas ju koerad ei olnud, kellega teha wõis, mis süda uial soowis! Mis ristirahwaga sündis, see ei olnud

nende meelest midagi, oleks sedasama aga neile enestele sündinud, oh, kuidas oleksivad nad siis liisendanud ja karjunud! Oh teie jõledad ja mõtlemata, võera häda ei pundu teisse midagi, teie katsute seda veel suurendada, aga kui teile enestele seesugune lugu kätte tuleks, siis teaks teie warsti, kes süüdlased on! Nendest Türklaste hirmsatest tegudest, mis niüd sõja ajal sündinud ja veel sünnib, tahame mõne sõna lüheldalt jutustada ja selle tarwis mõnes kohas sündinud tükki pikemalt üles panna.

Türklased, nimelt Bashi-Bosukid ja Tsherkesslased on suuremalt osalt kurjategude pääle nagu loodud; kuhu nad ristirahwade küladesse ehk kohtade pääle uial juhtuwad, sääl rööwivad ja tapawad nad enamiste kõik ära, mis uial ette juhtub ja palja tapmisega ei ole nad ka veel rahu, see ei tee nende südametele suuremat rõõmu; ajawiitekš ja lustiks piinawad nad enne surma waest ristirahwast hirmsal wiisil, lõikawad mitmetel ninad, kõrwad, käed, jalad ja muud liikmed otsast ära, et õnnetum seda suuremat walu tunneks. Kui külas ehk sääl kohas, kus Bashi-Bosukid ehk muud nendesarnased wõeraks käinud oliwad, midagi enam wõtta ei olnud, siis oli wiimane palk see, et, mis uial tuld wõttis, põlema pandi. Naesed ega lapsed, noorel ega wanal, kellegile ei anna poolmetjalised Tsherkesslased ehk Bashi-Bosukid armu; mis ette juhtub, on neil üks kõik; see näitab juft nagu nende ohwriks loodud olemat. Naesed ja tüdrukud fisuwad nad sagedaste alasti, häbistawad ära ja peawad siis sääl juures suurt rõõmu pidu.

See oli 14. Juulil, kui kahe wäikese Wene aurulaewa kapten, kes Doonau jõe ääres Maalu külas oli, üheksa wäikest lootfikut nägi, mis inimesi wäga täis oliwad ja teine poole Rumeenia kaldale sõudsiwad, aga suure raskuse pärast põhja wajuda ähwardasiwad. Kapten saatis sedamaid tarwilikku abi. Üks neist lootfikuteft, kus kaksteistkümmend Bulgaarlasi ja kolm last oliwad, saiwad ülema juurde wiidud. Bulgaarlased jutustasiwad, et nad Dirgose külast ära põgenenud olla.

Tšherkeselased olla nimetatud küla kallale tunginud, rööwinud ja kõik ära äwitanud, mis nende kätte sattunud ja mis nad mitte ära wiia ei ole wõinud; selle pääle põletanud nad küla ära. Naesed ja tüdrukud häbistatud meeste ja wanemate silmade ees ära; mitmetel saanud siis nahad seljast ära nülitud, mitmed ära purustatud, mitmed jälle mõetadega läbi pistetud. Lastega ei olla paremat lugu olnud. Wene ülem saatis mõne soldati Pirgofi külasse, et nad, kui wõimalik oleks, weel midagi päästaks. Kui soldatid aga sinna jõudsiwad, ei leidnud nad säält muud kui suitsewaid waremid ja furnukehasid, mis ära-rääkimata hirmsal wiisil nülitud, purustatud ja katti raiutud oliwad.

Uhe wõitlemise järele Balkani mägede juures tuli Türglasi korraga liig palju wõitlejatele appi, nenda et Wenelased, kelle arw kaunis väike oli, nende suure hulga eest taganema pidiwad. See sündis mõni pääw ülemal kõneledud loost hiljem. Taganemise pärast ei olnud Wenelastel viete wõimalik furnusid ja haawatuid wõitlemise paigalt ära koristada; nad oliwad sellega küll hakatust teinud, aga õnnetuseks tuliwad Türglased liig ruttu pääle, nenda et nende töö pooleli pidi jääma. Kui Wenelased hiljem Türglaste taganemise järele wõitlemise paigale tagasi läksiwad, misjugune hirmus lugu paistis neile siis filma? See oli nii hirmus ja inetu, et kõikide südamed haledaks läksiwad ja mitmel pisarad filmist wälja weeresiwad. Surnud ja haawatud oliwad küll wõitlemise paigal alles, aga kellegil ei olnud enam elu sees ja ihu karmad tõusiwad nende pääle waadates püsti. Looduslikus olekus ei olnud mitte ühte ainust näha. Türglaste käsi oli enam ehk wähem neid moondada püüdnud. Nii palju kui haawatuid wõitlemise paigale maha oli jäänud, kõik oliwad ära tapetud. See ei olnud ometi mitte karmeste sündinud, waid pika ja raske piina järele. Siin nähti ilma ninadeta ja kõrwadeta, sääl ilma käteta ja jalgadeta ära tapetud sõjamehi olewat. Mitmel oliwad käed ja jalad muidu terweks

jäetud, aga kui kellegil sõrmus sõrmes oli juhtunud olema, siis oli see otfast ära lõigatud. Rinnad olivad mitmel maha lõigatud ja siis kehad nenda pikali jäetud. Mitmel olivad küll üksikud liikmed, teistel selle wastu aga kõik liikmed, mis üal raiuda saab, keha küljest maha raiutud. Seda ei olnud mitte üksnes elujatega sündinud, waid ka haawatutega. Ühes kohas olnud kaks meest ühte haawatut parajalt raami pääle tõstmas, kui korraga hirmsad Bashi-Bosukid tulnud, kõige kolme elule otja teinud ja nende liikmid, mis nende kõige armsam töö näitas olevat, otfast maha lõiganud. Kõige hirmsam aga oli see, mis ühes kohas näha oli: Bashi-Bosukid olivad haawatud mehe äratapnud, pää otfast maha raiunud ja selle siis ridwa otja pannud. — Need teud on hirmsamad, kui seda kuskil metsaliste juurest leida wõib! Sgaühel käib külm wärin üle keha, kui ta niisugust hirmiust lugu kuuleb; mis peaks ta süda siis weel sees ütleva, kui see filmade ees ilmsi näha oleks! Hoidgu armuline Sumal meid alati selle eest, et see meil nägemata jääks.

Kui üsna üksi järgi seejuguksid juttusid kõneleksime, siis lähaks lugijal wiimaks lugemise tahtmine hoopis ära; aga et seda mitte ei sünniks, siis paneme ühe ajalehele kirjutaja kirja siia ülesse, kust meie ühtlasi ka muud säält poolt nüüdset aja sõja lugu tunda wõime õppida. Selle kirjutaja kiri, mis isiäranis Sistorosti Tirnowasse minemisel näinud ja kuulnud asjast kõneleb, on umbes nenda:

See oli 10. Juulil, kui meie Sistorosti tolmust teed mööda Balkani mägede poole minema hakasime. Wene sõjawäe pää-korter oli juba Tirnowas. Meil ei jäänud muud nõu üle kui ühe rügemendiga kaasa minna ehk hää õnne pääle edasi tõtata. Meie walisime ometi esimest ja katsusime sõjawäega sammu pidada. See läks üsna hästi; ohwitserid olivad lahked ja ka wist üsna rõõmsad, et naljaka seltsiga kokku saiwad. Aga nii karmeste kui soldatid ka edasi jõudsiwad, oli see meile ometi liig pikaldane. Sõjawägi oli weel kolme

pääwa teed Tirnowast kaugel, meil oli tarwis aga kahe pääwaga sinna jõuda. Tirnowa ei ole Sistowost kaugemal kui kaheksakümmeend kilomeetert, aga et tee mäest ülesse, mäest alla läks, wäsiwad meie hobused ära ja ööse ei ole siin sugugi wõimalik edasi minna. Meie ei wõinud pääwagi elu poolest julged olla, weel wähem ööse. Kui meie sõjawäest ära lahkusime, maanitses meid ülem. Meil olla küll õigus pää-korteri minna, aga meie pass ei maksta Bashi-Bosukide juures midagi ja need teha koguni pää-korteri selja taga ikka weel alles hirmsaid tegusid. Maakond oli küll hilja aegu alla heidetud, aga Tsherkesslased ja Bashi-Bosukid hulkusiwad ikka weel ümber ja põletasiwad ja äwitasiwad kõik ära, mis ette juhtus. Meie ei pannud maanitsusest suuremat tähelegi, jätsime Sumalaga ja sõitsime edasi. Gorejarist olime meie juba mööda jõudnud ja Sirjaris saime jälle ühe jau Wene sõjawäega kokku. Üks shandarm, kelle sinist uniformi kaugele ära näha wõis, tuli meie juurde. Shandarm tundis meie märki küll ära, aga palus meid siiski ülema juurde tulla. Ta oli sääl juures wäga auupakkis ja ütles, ta tahta meid kaitseada. Meie läksime temaga ligi ja saime pea aru, et tal meiega hää nõu oli. Ülem lastis meid kõige esmalt meie pääwa piltisid enesele näidata, waatas selle pääle meie tunnistuse kirju ja küsis siis, kuhu meie minna. „Pää-korteri!“ wastasime meie. „Selle poolest ei ole teil küll midagi takistust ees, aga ometi annan ma teile nõu, ärge minge mitte Gebelüst kaugemale. Sääl maal on weel Wene Kassaikad, kaugemal aga mitte enam. Meie lähame alles hooime edasi. Bashi-Bosukisi on ikka alles näha ja kui teie nende kätte sattute, siis olgu teile Sumal armuline!“ Ta oli liig töt rääkinud. Meie rääkisime alles temaga, kui juba Kassaikad kaunis hulga Türklasi külasse tõiwad. Kassaikad oliwad wangid kinni sidunud, aga nende sõjariistu mitte käest ära wõtnud, et näha oleks, kudas nad Türklasi wangi wõtnud. Meie küsisime, mis wangidega sünnib. „Neid peab maha lastama!“ oli wastus. Hakatuses oli

nendega nagu soldatitega ümber käia tahetud, aga pea nähti ära, et see võimata oli. Basshi-Bosukid lastsiwad warjupaikadest soldatisi, riisusiwad ja põletasiwad külasid ja tegiwad Bulgaarlastega nii hirmsaid tegusi, kui inimene iial teha võib. Selle pärast ei või armu kanda! Kell soldati riidid seljas ei ole ja kes soldati wiisil ei sõdi, saab maha lastud ja Kassa-katel on käel käes, et nad seda sedamaid täidawad. See on küll wali nuhtlus, aga igamees peab seda õigeks tunnistama, kes Basshi-Bosukide kurja töö korra näinud on.

Ülem andis meile küll nõu, mitte kaugemale minna kui Gebelü, aga meie leidsime sääl ühe Bulgaarlase Swaanowsist, kes meid enese juurde öömajale lubas wõtta, sest Gebelü küla olla Wenelasi täis. Lootus ühe katuse all magada pani meid ettewaatomise maanitsusi unustama ja meie läksime Gebelüst edasi. Külad, kust meie siia maale läbi läinud olime, oliwad täieste tühjad, mõnes oli ka siin ja sääl rööwimise ja põletamise märki näha, aga kõige hirmsamat lugu pidime meie alles teisel päawal nägema.

Õhtu hilja jõudsiime meie Swaanowsesse. Koerad tuliwad meile aukudes vastu, ja paniwad teed kinni, aga Bulgaarlane mõistis neid ometi eest kõrwa ajada. Wiimaks jõudsiime meie tema urtsiku juurde. Üks oli riuwis. Pika koputamise pääle tuli naene wälja, aga kui suurt kära tegi ta, kui ta wõeraid nägi. See ei olnud meil sugugi armas näha ega kuulda. Meie wõtsime selle pärast nõuks suurde kotta puhkama heita, wõtsime küünlad wälja, panime põlema ja hakasiime siis õhtust toitu wõtma. Nüüd pidin ma aga alles Bulgaarlasi tundma õppima. Pikk Türgi ifke kandmine oli neid kartlikuks teinud ja wõeraste lahket wastuwõtmist unustama pannud; liiategi millal tuli mõni suurem inimene Bulgaaria külasse wõeraks? Türklane wõttis Bulgaarlase käest kõik ära, mis sellel oli ja kui mõni wõeras tuli, siis oli sellega alati Türklane ligi. Wõisin ma selle pärast pahaks panna, et naene meid nenda jämedalt vastu wõttis? Waewalt olime

meie poole tundi lojas oma keskes, kui naene uufe paotfile tegi ja uudishimulikult meid waatas. Pea tuli ta meie juurde ja teretas. Kui meie teretust lahkestest wastu olime wõtnud, ruttas ta tuppä tagasi ja tõi meile wet ja leiba. Meie sõime, et perenaene pahaks ei paneks ja sest oli temal küll; ta läks tuppä tagasi ja lastis tütrid meile kausiga leent tuua. Tüdrukud ei olnud küll just ilusad, aga muidu täie kehaga, wiisakad ja agarad. Meie wastu oliwad nad kaunis kartlikud ja ei julgenud mitte rääkida. Meie käskisime wiimaks pererahwast magama heita, lautasime siis mantled maha ja nägime pea Konstantinoopoli ärawõtmisest unes. Pea oleksin ma ühte juhtumist ära unustanud. Gebelüs pidasiwad Kassa- kad hooste laata. Kümne franki ja imperiali eest wõis wäga ilusaid ratsahobusid saada, mis nad Tsherkesslaste käest ära oliwad wõtnud. Meie kutsar ajas wanad lahjad hobused metsa ja ma ostsin kahe imperiali eest neli ilusat Türgi hoost. Kahju, et meil juba ratsa hobusid oli, muidu oleksime siit neid alwa hinna eest osta wõinud. Ometi ütles üks kapten, meil ei olla seda tarwis kahjatseda, hobused olla perud ja kõlbada üksnes soldatitele, aga mitte muudele ratsa sõiduks. Kassakal on luba seda enesele wõtta ehk ära müüa, mis ta sõjas saab, aga ometi peab see sell kombel kätte saadud olema, kudas sõda seda ära wõtta lubab. Seda sellele, kes warastab ehk Bulgaarlase käest wõimusega midagi ära wõtab. Ilma armuta ja halastuseta lastakse teda maha. Nendasama kõwaste on põldude ärarikkumine keeltud. Meie nägime wäga ilusaid maisi ja nisu põldusid, aga kes peab wilja kokku panema? Wenelastel ei ole seks aega, külad on rahwast tühjad ja kui ka need Bulgaarlased tagasi tuleksiwad, kes Bassi-Bosukide käest eluga ära pääsenud, kas siis wili osalt ära ei pudene, sest mis wõiwad nad teha, kui palju wilja lõigata on?

Kui meie homiku wara teele läksime, et sellesama pääwa õhtu Tirnowa jõuda, tuli peremees meid tüki maad saatma, lõi risti ette ja jättis meid siis Zumalaga. Meie sõitsime

kaunis kartlikult edasi. Kuskil ei olnud enam Kassakaid näha. Sgaw ja öutu oli tee pääl, igaw ja öutu külades. Polikrati külas pidime meie hirmust lugu nägema. Sää! oli suur hunik hirmsaste ära purustatud furnuid, keda riieft Bulgaarlasteks wõis tunnistada ja mitu maja waret suitsefiwad weel. Meie ruttasime sest hirmsast kohast edasi, kus Bashi-Bosukid jälebat tööd oliwad teinud. Shtuks jõudsiime Tirnowa. Suneks ei juhtunud meie kellegi Bashi-Bosuki kardetawa seltsiga kokku ja ilma wigata saime meie pää-korteri. Kudas wõisiwad Türlased seda paika Wenelaste kätte anda? Eoduseft on Tirnowa nenda, et teda wäga raske on ära wõtta. Nagu tee läbi kaljude, lähab uulits linna, kus peu täis mehi mõnda tuhat seisma wõiwad panna. Türlased põgenefiwad aga siit nenda ruttu ära, et pasha telgi kindral Gurko kätte jäi. Eaager kõige sõjariistadega jattus Wenelaste kätte, kes nenda ootamata Türlaste kallale langesiwad, et need seda sugugi ei aimanud.

Nenda kaugese ulatab wõeramaa kirjutaja kiri, kes oma-
maa ajalehtedele sõjast täädust annab ja see kiri tunnistab Bulgaaria hirmsat lugu selgeste üles, mis wõeramaa ajalehe kirjutajal sugugi põhjust ei olnud pahemaks teha. Paneme lõpetuseks weel ühe loo Bashi-Bosukide tegudeft ülesse, mis meile niisama hästi õnnetuma maa wiletsat järke awaldab.

6. Septembril käisiwad mõned Wenelased ja Inglise ühte suurt Bulgaaria küla waatamas, kus enam kui kolmsada maja oliwad, mis Bashi-Bosukid kõik riisunud ja põletanud ja kelle rahwast nad 30. Juulil ära tapnud oliwad. Selle küla nimi on Kara-atli ja on Tirnowast Filipoopeli poole minnes kuusteistkümmend Inglise penikoormat kaugel. Kõik on ära äwitadud, waewalt on kiwi kiwi pääle jäänud. Mis elusse jäänud küla rahwas hirmsa teu üle jutustasiwad, oli umbes nenda: Wäga palju oliwad enne 30. Juulit Filipoopeli läinud, siiski oli umbes kuus sada, enamiste naesed ja lapsed, külasse maha jäänud. Bashi-Bosukisi nähes põgenefiwad kõik ära, suurem hulk aga toodi wangi wiisil tagasi ja tapeti ära.

Teised hullusiwad ühest kohast teisi, kunni nendega ka sedasama juhtus. Surnukehadest, mis sääl näha oli, oli ühe naese surnukeha kõige hirmsam. Pää oli poolest saadil otsast ära löödud, riided seljast ära kistud ja keha pool põlenud. Koerad ja sead söiwad surnukehasid. Koolimaja oli üksi terweks jäänud, aga sääl oli wäga kangeste wõidelbud. Ükse postid ja põrmand oliwad werised, maja riistad ja kooli raamatud oliwad maas ja jutustasiwad wõitlemise hirmust lugu.

See hirmus Kara-atlis sündinud lugu ei ole weel midagi selle wastu, mis Geula-Mabalises olnud. Neuf pasha läks Zeeni Sagra ümberkaudusid kohti waatama, ja jäi nimetadud külasse ööseks. Kui ta homikul säält ära oli läinud, tuli suur jalk Tsherkeslasi sinna tagasi ja wiis hulga noori tüdrukuid ära. Kudas nende käsi käis, seda wõib igamees isigi arwata.

Siis tuliwad nad uueste tagasi ja leidsiwad, et naesterahwas ja lapsed kirikutesse warjule oliwad põgenenud. Aga kellegile ei antud ka sääl armu, kõik tapeti ära. Kirikust töiwad ülem Sennor ja leitnant Hernisiide ja haawatute ja haigete feltsi liikmed Leslie ja Meirik 175 surnukeha wälja ja matsiwad nad maha. Pääle selle oli külas weel mujal 36 inimest ära tapetud. Need, kes haawatud oliwad, nende haawad saiwad kõige wiimaks nimetadud isandatest kinni seutud. Need, kes seda lugu näinud, mis kirikus olnud, ütlewad seda hirmus koleda olnud olewat. Surnuid ja haawatuid oli humikusse aetud; wäikesed lapsed roomasiwad maas ja otsisiwad emasid; haawatud emad otsisiwad hirmsa huniku seast oma lapsi. Leidsiwad nad neid, siis oliwad need aga mõkadega nenda ära rikutud, et neid waewalt tunda wõis. Mõnda naesterahwast oli hirmsa piina käes ära häbistadud, teistel oliwad käed ehk rinnad ära lõigatud. Üks ema oli surnud ja laps otsis ilma aegu toitu, mis teda nälja surmast päästaks. Üks wanem laps hüüdis ja raputas surnut ema, et ta ülesse tõuseks.

Ka Plewna linna ümber lahingite järele oliwad Bashi-Bosukid koha wäljas ja otsisiwad, mis neile kätte pidi puutuma.

Ühe Rumeenia ülema, Swan Nastafi on nad mitmeks tüfiks katki raiunud ja ka teiste haawatutega ja furnutega mõnda hirmust tegu teinud, nagu seda enne juba korra nimetadud.

Nenda hirmsad ja harimata poolmetsalised on sagedaste Türglaste ja nende teud on seesugused, et ihu karwad seda nähes püsti tõusewad. Tutustatud lood ei ole mitte need ainukesed, mis nad teinud; seesugust asja tuleb kümnete kaupa ette, aga kui meie neid kõiki kõneleda tahaksime, siis lähaks wiimaks lugijal himmu ära, sest et ta muud kuulda ei saaks, kui ikka ja ikka hirmust asja, mis, kudas ju isienesestki mõista, kellegi südamele rõõmu ei tee; mis aga südant kurwaks teeb, sest saagu vähem räägitud. Et sest kõneleminud oleme, on üksnes selle pärast sündinud, et meie maa rahwas sellest aru saaksiwad, kui hirmus lugu praegusel ajal Türgi maal sõja ajal walitseb, kus inimesed filmapillkugi elu poolest julged ei wõi olla, sest kes wõib seda ette täada, kas hirmsad mõrtsukad juba tulemas ei ole.

Üksnes siis, kui Wene walitsus oma ette wõetud nõu korda wõiks saata, oleks wõimalik, et niisugused hirmsad teud, mis nüüd kui ka igal ajal sagedaste Türgi maal sündinud, otša lõpetsiwad ja rahwas wiimaks ometi inimese õigust ja raske orja põlwe järele kallist wabadust wõiksiwad maitsta ja ikka enam ja enam aru saada, mis moodi teiste Euroopa maa rahwaste elu on.

III.

Ju faua aega rasket risti kannud
On ristirahwas Türgi riigi sees;
Eht waljult nende häda hääl küll hüüdnud, —
Eüroopa kõrw jäi kurdiks selle ees,
Sest oma kasu nõudsiwad kõik riigid
Ja seda saiwad rohkest' Türgi käest,
Ei kellegil ei tulnud meelde, minna
Kord appi waese' ristirahwale;
Eks see ei oleks ohwrid nendelt nõudnud
Ja kasul täiest' otša pääle tein'd.
Seepärast hoidsiwad kõik Türgi poole
Ja seisiwad ta ülekohtu eest;
Sell polnud ühti karta; uhkes meeles
Ta suurustas weel õige kangeste,
Ja hirmsamine waewas ristirahwast,
Kes tema suures riigis elasi'd.

Ju ammu oli Bene keisri süda
See hirmsa loo üle walu tunn'd,
Ju ammu oli seda parandada püüdnud
Ta oma helde, armsa käega,
Tal siiski teised aga iga korra
Nii pea tuli'd asja segama.

Müüd wiimaks kannatus on otja lõpen'd,
 Mis kaua aega küll on wältanud,
 Ja usu wendil armust appi läinud,
 Et kätte maksetud saaks wana wõlg,
 Ja usu wennad elu õnne maitsta
 See pika kannatuse järele.

III

Müüd sõja wäljal wiiwib Wene wägi,
 Mii mitmed pojad armsalt isamaalt,
 Et sõjariistadega korda saata,
 Mis head sõnad pole teha jõudn'd.
 Kui mitme elu küünal kustun'd
 Ei ole juba Türgi kuulidest,
 Kui mitmed wäga raskest haawu saanud,
 Kui mitmed edaspidi 'saa ka weel?
 Eks ole selle pärast meie kohus,
 Kes sõja kärast eemal oleme,
 Ka omast kohast wäha abi anda,
 Et hoolt saaks kantud haawatute eest,
 Et wennad kosutamist wõiksi'd leida,
 Ja rõõmus oma walu kannata'.

Seepärast tehkem lahti omad käed,
 Ja jõudu mööda sinna jagagem;
 Mis ohwrit isamaa meilt iial nõuab,
 See ärgu olgu kellegile suur,
 Kõik olgu igal ajal walmis
 Ka isennast kindma temale. —
 Küll wägew Isa taewa riigis
 Kõik tuhat wõrra tasub selle eest,
 Mis helded käed wendadele andsi'd,
 Mis pakkusiwad lahked südamed;

Ta kuulab meie palumise hääle,
Kui tema poole me siin õhkame,
Ta annab rohket wõitu, kingib rahu
Nii meile kui ka usu wend'ele.

Sa aga armuline Wene keiser,
Mei' riigi wägew tugi, kindel linn,
Sa kindlaks jäe ette wõtte sisse
Sa kõnni julgest ikka edasi.
Sul andgu Jumal sõjas rohket wõitu,
Et korda lähab üks kord sinu nõu,
Sind hoidgu tema kawa sinu troonil
Su Wene riigi õnneks, suuruseks!

Eesti raamatu müüja
Kustaw Wäänja kuluga on trükitud
ja tema juures on saada järgmised raamatud:

- Gestimaa Laulu sõber. Hind 15 kop.
Hallikokiwi Wabrikust. Hind 5 kop.
Hädaline Hüüdmine Sionist. Hind 13 kop.
Josewa Antonette Bilgi. Hind 5 kop.
Jõulu Laulud ehk Suurde pühade salmid. Hind 20 kop.
Jak Daawi ehk Heategu kannab intressid. Hind 15 kop.
Küla poisi Luik. Hind 5 kop.
Kahe inimese libedad filmawee pisarad. Hind 10 kop.
Kurabi wend. Hind 12 kop.
Kalender ehk Tähtraamat 1878 aasta p. Hind 8 kop.
Laulu Räästas ehk Laada laulud. Hind 20 kop.
Morando Morandiini kuues anne.
Maesterahwa sõber. Hind 25 kop.
Pühapäewa õnn ja õnnetus. Hind 8 kop.
Peeterburgi ja Kroonštati reisi laul. Hind 10 kop.
Panuraama. Hind 10 kop.
Pärnu laulik. Esimene anne. Hind 12 kop.
Pärnu Kalender 1878 aasta peale. Hind 10 kop.
Rekruti laulud. Hind 20 kop.
Rahunurme lilled. Teine jägu. Hind 20 kop.
Siioni Dhwri kannel. Esimene jägu. Hind 20 ja 25 kop.
Sõea Pasun hüüab Serbia maalt. Hind 5 kop.
Taewalik Pulma riie. Hind 10 kop.
Willandi Laulik. Teine jägu. Hind 10 kop.
Wene Türgi sõda. Kolmas ja neljas anne.
Wanemuine Kandle hääled. Teine jägu. Hind 25 kop.
Waimulikud Laulud nelja häälega. Hind 30 kop.
Wene Türgi sõda kaart. Hind 35 kop.
-